

‘KOSTKOPERS’

BEWONERS VAN PROVENIERSHUIZEN IN
DE ACHTTIENDE-EEUWSE REPUBLIEK DER
ZEVEN VERENIGDE NEDERLANDEN

Inhoudsopgave

Inleiding.....	4
De drie proveniershuizen.....	9
Het Leproos- en Proveniershuis, Rotterdam (1438 – 1898).....	9
Het Sint Jorishof, Amsterdam (1410 – 1808).....	10
Vergrote of Sint Joris Proveniershuis, Haarlem (1707 – 1817)	11
De populatie	13
Voorwaarden voor toelating en het bedingen van extra diensten.....	13
De man-vrouwverhouding.....	17
Duur van het verblijf en de leeftijd bij intreden en overlijden	19
Huwelijkse staat en het <i>European Marriage Pattern</i>	21
De inkoop som per woning, per persoon en per leeftijdscategorie.....	22
De sociaal-economische status van proveniers	27
Conclusie.....	30
Aanbevelingen voor verder onderzoek.....	33
Literatuurlijst	34
Literatuur	34
Bezochte websites	35
Archiefstukken	35
Bijlagen	37

Inleiding

In de Troonrede van september 2013 werd het begrip ‘participatiesamenleving’ voor het eerst geïntroduceerd. Bij monde van de koning constateerde kabinet Rutte-II dat de verzorgingsstaat zijn langste tijd wel heeft gehad en deze simpelweg niet meer past bij de mondige en zelfstandige burger van nu.¹ Dit vormde het startschot voor de nodige hervormingen en bezuinigingen. Sinds de introductie van de participatiesamenleving staat met name de zorg onder druk; ook de ouderenzorg zal binnenkort flink op de schop gaan. Senioren moeten – als het even kan – met behulp van kinderen, burens en vrijwilligers zo lang mogelijk thuis blijven wonen. Helaas levert dit in de praktijk veel problemen op. Familieleden wonen namelijk steeds verder uit elkaar en bovendien is er voor veel mensen, naast een drukke baan en het gezinsleven, simpelweg geen ruimte voor allerlei zorgtaken. ‘Het moderne gezin is overdag gesloten.’²

In de discussies over de rol van kinderen in de zorg voor hun hulpbehoevende ouders wordt vaak de indruk gewekt dat het gebrek aan bereidheid om zorg te verlenen een fenomeen van de laatste decennia is. De opvatting is dat bejaarden vroeger bij hun kinderen inwoonden en dat grootouders, ouders, kinderen en ongehuwde ooms en tantes met elkaar in *extended families* leefden.³ Dit is echter niet het geval. Volgens socioloog en historicus prof. dr. Marco van Leeuwen domineerde ook in de vroegmoderne tijd het kerngezin; het merendeel van de bejaarden woonde niet in bij kinderen of andere familieleden.⁴

Dit heeft volgens historici alles te maken met *neo-lokaliteit*; bij het aangaan van een huwelijk was het in het noordwesten van Europa gebruikelijk dat kinderen het ouderlijk huis verlieten om een eigen huishouden te stichten, los van hun ouders.⁵ Mensen die niet trouwden zochten vaak dienstbetrekkingen elders. Dit alles betekende dat er in veel gevallen een geografische afstand bestond tussen ouders en hun volwassen kinderen, net als vandaag de dag het geval is.⁶ Dit bemoeilijkte – ook toen – het verlenen van zorg.

---

¹ http://www.eenvandaag.nl/politiek/47235/exit_verzorgingsstaat_leve_de_participatiemaatschappij

² <http://www.volkskrant.nl/opinie/zorgen-voor-ouderen-het-moderne-gezin-is-overdag-gesloten~a3628814/>

³ R. de Bruin, ‘Hier word den ouden stok gevoed. Ouderenzorg sinds de Middeleeuwen’, in: M. de Nood en K. van Schooten (ed), *Ik geef om jou. Naastenliefde door de eeuwen heen* (Zwolle 2014) 66 – 74, 67.

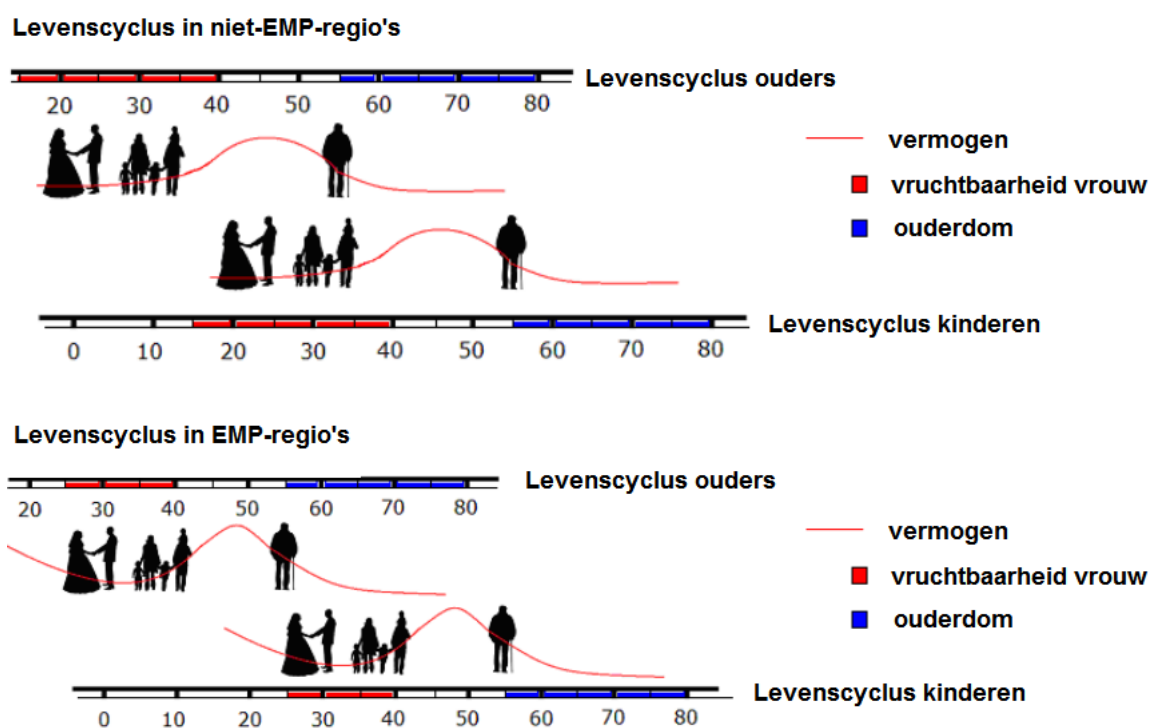
⁴ M.H.D. van Leeuwen, ‘De Rijke Republiek’, in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen, *Zoeken naar zekerheid. Risico’s, preventie, verzekeringen en andere zekerheidsregelingen in Nederland 1500 – 2000* (Amsterdam 2000) 72.

⁵ P. Laslett, ‘Family, kinship and collectivity as systems of support in pre-industrial Europe: a consideration of the ‘nuclear-hardship’ hypothesis’, *Continuity and Change* 3 (1988) 153 – 175, 155.

⁶ A. Boele, A., Bouman en T. de Moor, ‘Commerciële huishoudens? De gevolgen van het Europese huwelijkspatroon en de inzet van niet-familiale hulp als overlevingsstrategie voor ouderen in het vroegmoderne Holland (casus: Leiden)’, in: Devos, I.,

Een andere factor die het verlenen van zorg bemoeilijkte was het feit dat het in het noordwesten van Europa gebruikelijk was om op relatief late leeftijd te trouwen (tussen 24 en 29 jaar⁷) of zelfs helemaal niet te trouwen; dit wordt ook wel het *European Marriage Pattern* (EMP) genoemd.⁸ Dit had tot gevolg dat mensen relatief laat kinderen kregen, en dat had dan weer gevolgen voor de mate waarin zij zorg konden dragen voor anderen buiten het eigen gezin. Men had immers de handen vol aan hun eigen, jonge kinderen op het moment dat hun ouders én schoonouders steeds meer zorg nodig hadden.⁹ Hierdoor waren zij, zowel fysiek als financieel, niet in staat om bij te dragen aan de zorg voor hulpbehoevende ouders.¹⁰ Dit wordt ook wel *nuclear hardship* genoemd.¹¹ In figuur 1 is duidelijk te zien hoe in EMP-regio's de 'knelpuntperiodes' of *squeezes* in de huishoudcycli van senioren en hun getrouwde kinderen samenvallen.¹²

FIGUUR 1.

Matthijs, K. en Putte, K. van de (eds.), Kwetsbare groepen in/en historische demografie. - Historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen en Nederland Jaarboek Historische Demografie (2014) 21-46, 21.

⁷ Van Leeuwen, 'De Rijke Republiek', 65.

⁸ T. de Moor en J. Luiten van Zanden, 'Girl power: the European marriage pattern and labour markets in the North Sea region in the late medieval and early modern period', in: *The Economic History Review*, 63, 1 (2010), 1 – 33, 2.

⁹ Laslett, 'Family, kinship and collectivity', 169.

¹⁰ A. Bouman, J. Zuijderduijn en T. De Moor, *From hardship to benefit: a critical review of the nuclear hardship theory in relation to the emergence of the European Marriage Pattern* (Utrecht 2012), 8.

¹¹ Laslett, 'Family, kinship and collectivity', 153 – 154.

¹² Bouman e.a., *From hardship to benefit*, 8.

Historicus prof. Peter Laslett stelt dat de *nuclear hardship* als gevolg van *neolokaliteit* en de hoge huwelijksleeftijden er in Noordwest-Europa voor zorgde dat er collectieve instituties en allerlei andere initiatieven ontstonden waarbij mensen zich konden verzekeren tegen de risico's van het leven. Dit blijkt in de vroegmoderne Republiek inderdaad het geval geweest te zijn; vanaf 1500 ontstond er een scala aan mogelijkheden voor zorg buiten de familie om waar groepen in de samenleving een beroep op konden doen.¹³ Deze varieerden van het aankopen van lijfrentes en het verkrijgen van uitkeringen via gilden tot algemene armenzorg, georganiseerd door de overheid. Sommige mensen verzekerden zich van goede zorg op hun oude dag door zichzelf in te kopen in een *proveniershuis*. Deze scriptie gaat over dit laatste fenomeen.

Zoals gezegd maakten *proveniers*, vaak ook *kostkopers* genoemd, individuele afspraken met instellingen. In ruil voor een eenmalig inkoopbedrag waren zij voor de rest van hun leven verzekerd van eten, drinken, zorg en onderdak. In het begin kochten proveniers zich in bij instellingen die zich niet specifiek richtten op de opvang van hulpbehoevende ouderen. Zo deden mensen al vanaf de 12^e eeuw plaatsingsverzoeken bij gasthuizen, hospitalen of leprooshuizen.¹⁴ Zelfs weeshuizen zoals het St. Elisabethgasthuis in Utrecht lieten betalende proveniers toe, die vaak aanzienlijke bedragen neertelden voor een verblijf.¹⁵ Instellingen accepteerden proveniers maar al te graag vanwege de inkomsten die zij met zich meebrachten.¹⁶

Door de toestroom van proveniers kon het voorkomen dat de oorspronkelijke functie van een instelling na verloop van tijd veranderde. Dit gold met name voor de leprooshuizen in het land; omdat de ziekte in de loop van de zestiende eeuw over zijn hoogtepunt heen was en het aantal oude mannen, vrouwen en echtparen dat tegen betaling een plaats in deze huizen wilden kopen toenam, groeide veel van deze huizen uit tot proveniershuizen.¹⁷

Tot nu toe is er nog maar weinig onderzoek verricht naar de proveniershuizen in de Republiek; alleen het populaire proveniershuis te Haarlem heeft de nodige aandacht van onderzoekers getrokken. Hierdoor is er maar weinig bekend over de mensen die destijds besloten zich in te schrijven bij een dergelijk huis. Dit gebrek aan aandacht valt mogelijk te verklaren doordat slechts een relatief klein deel van de populatie daadwerkelijk gebruik maakte van de proveniershuizen. Er is het nodige geschreven over armenzorg en de manier waarop arme ouderen rondkwamen, maar proveniers behoorden vaak niet tot deze sociale

---

¹³ M. Prak, 'Armenzorg 1500-1800', in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen ed., *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen* (Amsterdam en Den Haag 1998) 49-90, 49.

¹⁴ Boele e.a., 'Commerciële huishoudens?', 35.

¹⁵ R. de Bruin, M. Heurneman en F. van der Veeke, *Van almoes tot AOW. Zes eeuwen ouderenzorg in een Nederlandse stad* (Utrecht 1996), 24.

¹⁶ R. de Kam, 'Voor de armen alhier'. *De geschiedenis van vijf Utrechtse fundatiën en hun vrijwoningen* (Utrecht 1998) 19.

¹⁷ Boele e.a., 'Commerciële huishoudens?', 35.

klasse. Om het beeld over ouderenzorg in de vroegmoderne tijd completer te maken wil ik in deze scriptie graag onderzoeken wie zich in de achttiende-eeuwse Republiek precies lieten registreren voor een plaats in een proveniershuis en in hoeverre zich daar door de tijd veranderingen in voordeden.

Om een volledig beeld te kunnen schetsen zou men alle contracten van alle proveniershuizen, leprooshuizen en gasthuizen in de Republiek moeten bestuderen. Het gaat echter om flink wat instellingen, te veel om in deze scriptie te bespreken en te veel om in een kort tijdsbestek te bestuderen. Daarom zal ik mij beperken tot het behandelen van drie instellingen in het gewest Holland, te weten het Leproos- en Proveniershuis te Rotterdam, het St. Jorishof te Amsterdam en het St. Joris Proveniershuis te Haarlem. Deze drie huizen zijn allemaal van oorsprong leprozenhuizen en bovendien zijn er bij deze instellingen veel contracten en registers bewaard gebleven die veel gegevens bevatten op basis waarvan er een beeld geschetst kan worden over de populatie.

Om de hoofdvraag van deze scriptie goed te kunnen beantwoorden zal ik in deze paper de volgende subvragen behandelen:

- I. Wat waren de contractuele voorwaarden voor toelating tot een proveniershuis? Werden er naast het contract ook aanvullende eisen gesteld door bewoners?
- II. Hoe was de man-vrouw verhouding in de proveniershuizen?
- III. Wat was de gemiddelde leeftijd bij intreden en bij overlijden?
- IV. Wat was de gemiddelde duur van het verblijf in een proveniershuis?
- V. Wat was de huwelijkse staat van de bewoners op het moment van intreding? Was het gebruikelijk om te hertrouwen?
- VI. Wat was de gemiddelde inkoopsom bij intreding? Fluctueerde deze?
- VII. Bestaat er een verband tussen de inkoopsom en de leeftijd bij intreding?
- VIII. Wat was de sociaal-economische status van proveniers?

Om deze subvragen te kunnen beantwoorden zijn verschillende variabelen nodig, zoals het geslacht van de bewoners, de huwelijkse staat bij intreding, de leeftijd bij intreding, de leeftijd bij overlijden en de betaalde inkoopsom bij intreding. Deze gegevens zijn terug te vinden in de contractboeken van de instellingen. Voor het Leproos- en Proveniershuis in Rotterdam zijn er vier contractboeken beschikbaar voor de periode 1668 tot en met 1774. Voor deze scriptie zal ik echter alleen de contracten van de jaren 1696 tot en met 1774 bestuderen, die in contractboeken C, D en E opgenomen zijn.¹⁸ De contracten van vóór 1696 zijn buiten beschouwing gelaten omdat deze volledig handgeschreven zijn en daardoor slecht leesbaar zijn. Een vijfde contractboek, contractboek F (1775 – 1796), lijkt verloren gegaan te zijn.

---

¹⁸ Stadsarchief Rotterdam, archief Leproos- en Proveniershuis, inventarisnummer 22, bestandsnummer 31 - 33

Gelukkig is er voor de periode 1740 tot 1796 een register van proveniers beschikbaar, waarin per proveniershuis een uittreksel van het contractboek is opgenomen. Dit register bevat veelal dezelfde gegevens als de contractboeken.

Voor het Sint Joris Proveniershuis te Haarlem is er een register met contracten beschikbaar voor de periode 1707 tot en met 1826. Voor deze scriptie gebruik ik alleen de contracten van de periode 1707 tot en met 1797, zodat ik de gegevens uit deze contracten kan vergelijken met die van Rotterdam uit dezelfde periode. Voor het Sint Jorishof te Amsterdam is er een register beschikbaar met de gegevens van proveniers die zich inschreven tussen 1600 en 1799, waarin onder andere de data van opname en overlijden worden vermeld. Ook hiervan gebruik ik alleen de gegevens van de jaren 1696 tot en met 1799, zodat ik deze kan vergelijken met de gegevens van Haarlem en Rotterdam uit dezelfde periode.

De contractboeken en registers van proveniers zijn waardevolle documenten die veel informatie geven over de bewoners van de proveniershuizen. Toch kleven er ook bepaalde nadelen aan het gebruik van deze bronnen. Zo geven de contracten alleen een beeld van de mensen die zich inschrijven en niet perse van de mensen die al in het huis wonen. Ook zijn met name de registers van de Sint Jorishof in Amsterdam erg beknopt. Waar er in de contracten vaak extra informatie vermeld staat over bijvoorbeeld ingekochte diensten, ontbreekt deze in het Amsterdamse register, dat alleen melding maakt van de naam, leeftijd, datum van intreden, datum van overlijden, het inhuren van een dienstmeid, de huwelijks staat en de betaalde inkoopsom van een provenier. Ook het register van proveniers van het Leproos- en Proveniershuis te Rotterdam is vrij summier in vergelijking met de volledige contracten. Voor de periode 1740 tot en met 1774 kunnen eventueel ontbrekende gegevens aangevuld worden met die uit contractboek E, maar omdat contractboek F ontbreekt is er voor de periode 1775 tot en met 1796 weinig tot geen informatie beschikbaar over eventueel extra ingekochte diensten bij intreding of tijdens het verblijf.

De drie proveniershuizen

Een beknopte geschiedenis

Het Leproos- en Proveniershuis, Rotterdam (1438 – 1898)

In Rotterdam, achter het Centraal Station, bevindt zich de Provenierswijk, met straatnamen als het Proveniersplein, de Provenierssingel en de Proveniersstraat. De wijk dankt zijn naam aan het Proveniershuis, dat tot het einde van de negentiende eeuw aan de Rotterdamse Schie lag. Het huis lag ten tijde van de stichting buiten de stad omdat het van oorsprong een leprozenhuis was, waar mensen met lepra werden verzorgd. Lepra was in de middeleeuwen een veel voorkomende en besmettelijke ziekte. Om verdere besmettingen te voorkomen moesten patiënten daarom buiten de stad verzorgd worden.¹⁹

In 1438 wordt voor het eerst melding gemaakt van een leprozenhuis buiten de stad. De Lazaruskapel (vernoemd naar de Bijbelse leproos Lazarus) zou volgens sommige bronnen al sinds 1356 bestaan hebben, maar betrouwbaar historisch bewijs hiervoor ontbreekt. Toen in de zestiende eeuw was de ziekte over haar hoogtepunt heen was en de leprozenhuizen in de Republiek langzaam leeg liepen kwam er een ander verschijnsel op. Mensen met geld kochten zichzelf, met het oog op hun oude dag, in bij een leprozenhuis, gasthuis of andere instelling.²⁰ Het ging hierbij om forse bedragen, in ruil waarvoor zij dan verzekerd waren van zorg. Omdat er nog steeds melaatsen in het gebouw werden opgevangen werden leprapatiënten en proveniers vermoedelijk in aparte vleugels van het gebouw opgevangen en verzorgd. De eerste kostkopers van het Leproos- en Proveniershuis waren de leproos Matthijs Pouwelsz. van Reeuck en zijn gezonde vrouw.²¹

Het bestuur van de instelling rustte bij drie hofmeesters, die later leproosmeesters werden genoemd. In 1635 kwam daar een vierde leproosmeester bij. Een van hen bekleedde ook de functie van rentmeester, die met het financiële beheer was belast. De binnenvaders- en moeders waren verantwoordelijk voor de dagelijkse gang van zaken in het huis. Zo stond de binnenmoeder aan het hoofd van de dienstmeiden van het huis en was ze verantwoordelijk voor de gang van zaken in de keuken. De binnenvader- en moeder waren inwonend.

---

¹⁹ <http://www.stadsarchief.rotterdam.nl/proveniershuis>

²⁰ Boele e.a., 'Commerciële huishoudens?' 35.

²¹ <http://www.stadsarchief.rotterdam.nl/proveniershuis#proveniershuis>; 'Consentbrief van burgemeesters en raden verleend aan de hofmeesters van het leproshuis tot aanneming van Mathijs van Reeuck, leproos en zijn gezonde vrouw', 1537, Stadsarchief Rotterdam, archief Leproos- en Proveniershuis, inventarisnummer 22, bestandsnummer 36.

Nadat het leprozenhuis steeds meer de functie van proveniershuis ging vervullen, volgde er een grondige verbouwing in 1580. Omdat het een kostbare operatie was werd aan zusterinstellingen een bijdrage voor de bouwkosten gevraagd. Na de verbouwing werd het pand in de zeventiende eeuw geheel als proveniershuis ingericht.²² De populariteit van het huis nam echter tegen het einde van de achttiende eeuw af en in het midden van de negentiende eeuw besloot de gemeenteraad het Proveniershuis op te heffen zodra de bevolking ervan uitgestorven zou zijn. Op 2 september 1898 was de sluiting van het Proveniershuis een feit en het gebouw werd voor afbraak verkocht en daarna gesloopt.²³

Het Sint Jorishof, Amsterdam (1410 – 1808)

Het Sint Jorishof is van oorsprong het oudste leprozenhuis van Amsterdam. Wanneer het huis precies is ontstaan is niet bekend, maar de eerste melding over de instelling dateert uit 1410.²⁴ Aanvankelijk was het Sint Jorishof bedoeld voor de opvang van melaatsen, maar nadat de leprozen tussen 1485 en 1491 worden verplaatst naar het Sint Anthonisgasthuis werd het pand in gebruik genomen als proveniershuis, waar overigens ook onnozelen opgenomen werden.²⁵

Het Sint Jorishof werd bestuur door vier regenten en drie regentessen, die belast waren met de algemene en de huishoudelijke directie. Verder had het huis een buitenmoeder, een keukenmoeder en een binnenvader in dienst, die verantwoordelijk waren met het toezicht op de dagelijkse gang van zaken. De binnenvader was verantwoordelijk voor een groot deel van de administratie.

De regenten en regentessen werden met name op financieel gebied gecontroleerd door het stadsbestuur, daar de regenten vaak in financiële moeilijkheden zaten. Dit lag echter niet aan een gebrek aan kostgangers, maar aan de hoge lasten van de instelling.²⁶ Tegenover de inkomsten van het proveniershuis stonden hoge rekeningen voor de reparaties aan huizen en de kosten voor het onderhoud van de proveniers. Aan het einde van de zeventiende eeuw waren de lasten maar liefst vijf keer hoger dan de inkomsten.²⁷

Tijdens de Franse overheersing (1795 - 1813) werden veel gast- en godshuizen onderzocht op hun rendabiliteit. Instellingen die overbodig leken of niet uit eigen middelen konden bestaan werden opgeheven. Ook het Sint Jorishof trof dit lot. Op 10 juni 1808 werd de burgemeester verzocht het proveniershuis te sluiten en het gebouw aan het Rijk ter beschikking te stellen.

---

²² W. Bezemer, 'Iets over de geschiedenis van het Rotterdamse Proveniershuis' in: *Rotterdams Jaarboekje* (1900) 59 – 66, 65.

²³ <http://www.stadsarchief.rotterdam.nl/proveniershuis>

²⁴ <https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/overzicht/369.nl.html>

²⁵ Ibidem

²⁶ Ibidem

²⁷ Ibidem

Vergrote of Sint Joris Proveniershuis, Haarlem (1707 – 1817)

Het Vergrote of Sint Joris Proveniershuis te Haarlem werd in 1707 gesticht om het buiten de stad gelegen Leproos-, Pest- en Dolhuis, ook wel het Buitenproveniershuis genoemd, te ontlasten. Het Sint Joris Proveniershuis werd gevestigd in een pand aan de Grote Houtstraat in het centrum van Haarlem, dat vanaf 1682 in gebruik was geweest als een weinig succesvol Heerenlogement. Het besluit om het Heerenlogement tot proveniershuis om te vormen viel in 1704; de Burgemeesteren besloten om op 27 januari 1705 een commissie naar al bestaande proveniershuizen in het gewest Holland te sturen, om onderzoek te doen naar de reglementen, contracten, inkoopsommen en alle andere zaken die met het bestuur van het huis en het huisvesten van de proveniers te maken had. De commissie bezocht de voornaamste proveniershuizen van het gewest, die te vinden waren in Amsterdam, Gouda, Rotterdam en Katwijk.²⁸

Het Sint Joris Proveniershuis werd in het begin van de achttiende eeuw bestuurd door vier regenten en drie regentessen; in de loop van de eeuw werd het aantal uitgebreid tot zes regenten en vijf regentessen, die verantwoordelijk waren voor met het algemeen bestuur. De kastelein was de vertegenwoordiger van de regenten in het huis, de kasteleinesse was verantwoordelijk voor het toezicht op de bereiding van de maaltijden en de dienstmeiden.²⁹

Naast proveniers nam het huis ook *commensalen* (tafelgenoten) op, die alleen mee aten in het huis. Een provenier mocht, als hij of zij dat wilde, een proefjaar als commensaal doorbrengen. Zij moesten hiervoor wel een half jaar kostgeld betalen: mannen betaalden f170,- tot f200,- en vrouwen f150,- tot f200,- gulden per jaar. Proveniers betaalden een vaste inkoopsom per leeftijdscategorie. In ruil daarvoor werden zij levenslang onderhouden met eten, drinken, turf, kaarsen en olie.³⁰ Daarnaast konden zij, in ruil voor extra geld, een dienstmeid inhuren of de maaltijd in de eigen woning nuttigen. In de ochtend, middag en avond werd er in de grote zaal een behoorlijke maaltijd verstrekt, waarvan de menu's van tevoren vastgesteld waren. Voor de Gereformeerde proveniers waren plaatsen in de Nieuwe Kerk gereserveerd, maar het proveniershuis stond open voor iedereen. Het proveniershuis had zo'n goede naam dat kostkopers uit alle windstreken naar Haarlem kwamen. Dit zorgde ervoor dat de toeloop zo groot werd dat er heuse wachtlijsten ontstonden. In 1743 en 1764 werd het huis uitgebreid met extra woningen.³¹

Vanaf 1770 neemt de belangstelling voor een woning in het proveniershuis af. Ook stijgen de kosten van het huis vanwege de stijgende prijzen van levensmiddelen. De regenten durven de inkoopsommen

---

²⁸ G.H. Kurtz, *Het provenierhuis te Haarlem* (Haarlem 1979) 40.

²⁹ Kurtz, *Het provenierhuis te Haarlem*, 49.

³⁰ *Ibidem*, 43.

³¹ *Ibidem*, 68.

niet te verhogen, uit vrees dat er dan nog minder interesse in het proveniershuis zal zijn. Ondanks dat de prijzen voor jongere proveniers in 1778 verhoogd werden, daalde het aantal proveniers dusdanig dat er in 1782 zelfs woningen leeg stonden, waar er tientallen jaren eerder een wachtlijst was.³² In 1799 werd besloten om de dan nog levende proveniers uit te kopen. In 1810 werd het Oudemannenhuis (het tegenwoordige Frans Hals Museum) door de Fransen in gebruik genomen; de daar aanwezige oude mannen werden verplaatst naar het Sint Joris Proveniershuis. Het pand was tot 1866 in gebruik gebleven als oudemannenhuis.

---

³² Kurtz, *Het proveniershuis te Haarlem*, 72.

De populatie

Voor deze scriptie heb ik de populatie van de proveniershuizen in Rotterdam, Amsterdam en Haarlem bestudeerd tussen de jaren 1696 en 1799. Het betreft 416 inschrijvingen bij het Proveniershuis in Rotterdam, 416 inschrijvingen bij het Sint Jorishof in Amsterdam en 598 inschrijvingen bij het Sint Joris Proveniershuis in Haarlem. De Rotterdamse contracten heb ik zelf bestudeerd, voor de gegevens van de andere twee steden heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de databestanden van anderen. In dit onderzoek zijn alleen de inschrijvingen bestudeerd van mensen die daadwerkelijk in het huis gekomen zijn; de contracten van mensen die voor inkomst af hebben gezien van hun plaats in het proveniershuis of overleden voor zij in het huis kwamen wonen, zijn buiten beschouwing gelaten. Hoewel in dit onderzoek gaat over de mensen die zich in de achttiende eeuw, heb ik voor deze analyse ook gegevens van de periode 1696 tot 1700 gebruikt. Dit heb gedaan omdat er anders een vertekend beeld ontstaat over bijvoorbeeld het aantal sterfgevallen en de gemiddelde leeftijd van overlijden aan het begin van de achttiende eeuw.

Voorwaarden voor toelating en het bedingen van extra diensten

Als een provenier zich inkocht bij een instelling werd er een contract afgesloten waarin de inkoop som werd vastgelegd en eventueel bedongen diensten werden opgenomen. Bovendien werd in het document duidelijk vermeld wat de contractant van de instelling kon verwachten, namelijk kost, inwoning en een voor die tijd goede verzorging.³³ Wie zich inschreef bij het Sint Joris Proveniershuis in Haarlem werd levenslang onderhouden met spijs en drank, turf, kaarsen en olie. Bij ziekte was het de bewoners toegestaan om in de eigen woning te eten en een dienstmeid aan huis te laten komen om in de nodige zorg te voorzien.³⁴ Kostkopers die zich inschreven bij het Rotterdamse Leproos- en Proveniershuis werden onderhouden ‘in eeten, drinken, ende in alle andere behouften in siekten en gesontheit tot haare overlyden toe’. De bewoners moesten wel zelf hun kleding bekostigen en ‘voorts alles wat tot haar lief, slaepinge bysonder wooninge, en reyninge vande selve, vereyscht word’.³⁵ Ook de uitvaart was op eigen kosten. Bij vertrek of overlijden verviel een woning weer aan het Leproos- en Proveniershuis. Een provenier kocht de woning dus niet, maar betaalde een soort van eenmalig huurbedrag aan de instelling.

---

³³ De Bruin, *Van Aalmoes tot AOW*, 62.

³⁴ Kurtz, *Het proveniershuis te Haarlem*, 43.

³⁵ Register van contracten, 1737 Jan. 12 – 1774 Mei 6’, Stadsarchief Rotterdam, archief Leproos- en Proveniershuis, inventarisnummer 22, bestandsnummer 33.

In Rotterdam was het aan het begin van de achttiende eeuw niet ongebruikelijk om een deel van de inkoop som pas na het overlijden te betalen. Zo betaalden Jacobus Munterdam en Jannetje van Asperen het grootste deel van hun inkoop som, 2.200 gulden, in 1698, het jaar van intreden en de resterende 200 gulden via de erfenis na het overlijden van het echtpaar. Van dit systeem werd echter snel afgezien; vanaf 1737 werd in het contract opgenomen dat er 500 gulden per persoon betaald moest worden ‘op het aengaan en onderteekening dezes accoorts’.³⁶ Ook wordt vanaf die tijd in het contract opgenomen op welke datum de rest van de inkoop som betaald moest zijn. Het bedrag moest in ‘gereede gelden’ betaald worden, maar het kwam ook voor dat het bedrag (gedeeltelijk) voldaan werd met obligaten of lijfrentebrieven.

Het kwam met regelmaat voor dat bewoners onderling trouwden.³⁷ Om te voorkomen dat een echtpaar twee woningen bezet hield, werd in het contract bepaald dat er in het geval van een huwelijk tussen twee proveniers besloten moest worden in welke van de twee woningen het echtpaar in zou trekken. De andere, vrijgekomen woning kwam dan weer aan het huis te vervallen. De proveniers moesten zich in huis stil en vreedzaam gedragen en zich ‘onderwerpen aan alle soodanige wetten van Eeten, Drincken als anders; soodanig als tegenwoordigh in gebruyk is, of de Regenten in tyden en wylen nog soude koomen te maken.’³⁸

Bij een aantal gasthuizen in de Republiek was één van de ingangseisen dat een toekomstige bewoner een zekere binding met de stad had.³⁹ Mensen van buiten de stad moesten toestemming vragen bij het stadsbestuur.⁴⁰ Bij het Leproos- en Proveniershuis in Rotterdam waren er geen aanwijzingen voor een degelijke ingangseis. Er zijn echter geen aanwijzingen die suggereren dat er mensen van buiten de stad in het huis kwamen wonen. Bij het Sint Jorishof in Amsterdam was het hebben van binding met de stad vermoedelijk geen vereiste; in 1552 werd er namelijk over geklaagd dat er te veel vreemden werden aangenomen, waardoor er voor Amsterdammers te weinig plaats was.⁴¹ Bij het Sint Joris Proveniershuis in Haarlem was het hebben van een andere woonplaats ook geen bezwaar. De contracten vermelden de laatst bekende woonplaatsen van intredende bewoners en daaruit blijkt dat het huis zo populair was dat proveniers uit plaatsen als Utrecht, Zierikzee en zelfs Kaap de Goede Hoop kwamen.

---

³⁶ Register van contracten, 1737 Jan. 12 – 1774 Mei 6’, Stadsarchief Rotterdam, archief Leproos- en Proveniershuis, inventarisnummer 22, bestandsnummer 33.

³⁷ Kurtz, *Het proveniershuis te Haarlem*, 66.

³⁸ ‘Register van contracten, 1697 Jan. 1 – 1723 Mei 22’, Stadsarchief Rotterdam, archief Leproos- en Proveniershuis, inventarisnummer 22, bestandsnummer 31-1.

³⁹ Boele, A., *Leden van één lichaam. Denkbeelden over armen, armenzorg en liefdadigheid in de Noordelijke Nederlanden 1300 – 1650* (Hilversum 2013), 244.

⁴⁰ De Bruin, *Van Aalmoes tot AOW*, 61.

⁴¹ <https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/overzicht/369.nl.html>

Een toekomstige bewoner moest bij intreding over het algemeen een doopbewijs overleggen om te bewijzen hoe oud hij of zij was. Hoewel er van het Sint Jorishof niet bekend is of er sprake was van een degelijke eis, werd er in Rotterdam bij zes contracten vermeldt dat de betreffende personen ‘volgens doopceel’ een bepaalde leeftijd hadden. In één geval werd zelfs de datum van de doop genoemd. In Haarlem werd in 1772 besloten dat toekomstige bewoners voortaan hun *doopcedulen* (doopbewijs) moesten overleggen; bij menig contract staat vanaf dan ook vermeldt dat het ‘doopzeel’ is vertoond. Deze eis was niet heel vreemd; het loonde namelijk om jezelf ouder voor te doen dan daadwerkelijk het geval was. Jan Practiseer, provenier van het Jobsgasthuis te Utrecht, wist de regenten ervan te overtuigen dat hij 78 was, terwijl hij tien jaar jonger was. Zijn inkoopsom was laag omdat verwacht werd dat hij niet lang meer te leven had, maar hij bleek een dure klant, want hij verbleef uiteindelijk 34 jaar in het huis.⁴²

De aanwezigheid van kinderen was een zeldzaamheid in de proveniershuizen. Soms kreeg een provenier toestemming om – tegen betaling – een ouder kind al dan niet tijdelijk in huis te nemen. In één geval zijn er jongere kinderen in een huis te vinden. De Haarlemse proveniers Jan Huytink (41 jaar) en zijn vrouw Johanna Bonte (26 jaar) kregen in 1765 toestemming van het Sint Joris Proveniershuis om hun zoon van één gratis bij zich in te laten wonen. Vanaf zijn zesde jaar moeten de ouders f60,- per jaar voor hem betalen. Hetzelfde zou gelden voor eventuele toekomstige kinderen.⁴³ In Rotterdam waren jonge kinderen niet welkom, zo blijkt uit het contract van provenierster Marija Aletta Witmont. Wanneer zij in 1742 op 34-jarige leeftijd in het Rotterdamse Leproos- en Proveniershuis kwam wonen, samen met haar man Jacobus Brakel, werd de volgende afspraak gemaakt: *‘Indien marija Aletta Wintmont quam swanger te worden zal sij dan tegens de kraamtijt uijt het huijs moeten gaan tot zij uijt de kraam weder herstelt is en kint off kinderen krijgende gebonden zijn deselve buijten dit Huijs te besteden tot haren koste’*.⁴⁴ Het was proveniers in Rotterdam met toestemming van de Regenten wel toegestaan om een ouder kind in huis te nemen, mits hiervoor betaald werd natuurlijk.

Een provenier kon tegen betaling allerlei extra diensten bedingen, die vervolgens in het contract genoteerd werden. In het begin van de achttiende eeuw waren de contracten vooraf gedrukt en werd een provenier op ‘generale conditiën’ aangenomen, waar dan vaak aanvullingen op kwamen waar een kostkoper extra voor moest betalen, zoals een dienstmeid of het eten aan huis. Maar in Haarlem werd het aantal bedongen diensten in 1722 zo talrijk en uiteenlopend dat proveniers afzonderlijk op contract

---

⁴² De Bruin, ‘Hier word den ouden stok gevoed’, 71.

⁴³ ‘Register van de verhuring van de woningen aan de proveniers, 1707 – 1826’, Noord-Hollands Archief, Archief van het Vergrote of Sint Joris Proveniershuis te Haarlem, inventarisnummer 1570, toegangsnummer 10; Kurtz, *Het proveniershuis te Haarlem*, 66.

⁴⁴ Register van contracten, 1737 Jan. 12 – 1774 Mei 6’, Stadsarchief Rotterdam, archief Leproos- en Proveniershuis, inventarisnummer 22, bestandsnummer 33-16.

aangenomen werden, waarin alle afspraken vastgelegd werden.⁴⁵ Ook in Rotterdam werden vaak uitgebreide notities gemaakt waarin afspraken over bedongen diensten werden genoteerd. Het Sint Jorishof te Amsterdam maakte in het register alleen een notitie als een provenier een dienstmeid had.

De aard van de afspraken liep sterk uiteen. Sommige bewoners namen een optie op een andere woning of brachten tegen betaling allerlei veranderingen aan de woning aan. Anderen lieten tegen betaling hun bed dekken, huurden via het huis een dienstmeid in of kregen toestemming van de Regenten om buiten het huis om een eigen meid in dienst te nemen. Het kwam het dikwijls voor dat de meid bij een provenier inwoonde en dat die de inkoopsum van die dienstmeid dan ook betaalde.

Wie ziek of lichamelijk zwak was mocht zonder extra kosten aan huis eten, maar een deel van de proveniers betaalde een fors bedrag om de maaltijd thuis te mogen genieten. Velen bedongen bij het sluiten van het contract ook speciale dieetwensen, die vaak zeer gedetailleerd waren. Zo bedong Catharina van Dulcken in 1709 dat zij elke week vijf beschuiten en een pint melk bij het ontbijt kreeg⁴⁶, ontving Adam van der Spek bij de maandelijks deling witte in plaats van rode wijn⁴⁷ en liet Anna Pot in 1765 in haar contract vastleggen dat zij dagelijks een half pintje melk krijgt ‘en komeijne of laetermelkse kaas, dog geen Edamse.’⁴⁸

In het Sint Joris Proveniershuis werden de eisen van degenen die ‘de kost thuis’ gekocht hadden steeds groter. Zo is er in 1776 sprake van een provenier die zijn eten wil nuttigen in zijn woning schuin tegenover het proveniershuis – een woning die hij kocht omdat hij nog geen provenierswoning had.⁴⁹ Hierop werd besloten dat commensalen voortaan verplicht werden om op de eetzaal te komen eten, of f500,- extra moesten betalen om apart te eten.⁵⁰

Voor al deze bedongen diensten werd vaak betaald; men mag dan ook aannemen dat het afspreken van deze aanvullende eisen invloed had op de inkoopprijs van een provenier. Helaas is vaak niet duidelijk of een bedrag voor bijvoorbeeld een dienstmeid of het eten aan huis al in de inkoopsum was opgenomen, of dat deze hier nog bovenop kwam. Bovendien wordt in sommige gevallen niet vermeldt of een dienst, zoals een dienstmeid en het eten aan huis, betaald was of op kosten van het huis was. Het zou interessant zijn om in de toekomst nader onderzoek te doen naar het inkopen van extra diensten en de invloed die dit had op de inkoopprijs van een provenier.

---

⁴⁵ Kurtz, *Het proveniershuis te Haarlem*, 43.

⁴⁶ ‘Register van de verhuring van de woningen aan de proveniers, 1707 – 1826’, Noord-Hollands Archief, Archief van het Vergrote of Sint Joris Proveniershuis te Haarlem, inventarisnummer 1570, toegangsnummer 10.

⁴⁷ ‘Lijsten van proveniers opgemaakt’, Stadsarchief Rotterdam, archief Leproos- en Proveniershuis, inventarisnummer 22, bestandsnummer 25-16.

⁴⁸ ‘Register van contracten, 1737 Jan. 12 – 1774 Mei 6’, Stadsarchief Rotterdam, archief Leproos- en Proveniershuis, inventarisnummer 22, bestandsnummer 33-88.

⁴⁹ Kurtz, *Het proveniershuis te Haarlem*, 71.

⁵⁰ *Ibidem*, 71.

De man-vrouwverhouding

In de wetenschappelijke literatuur worden er tegenstrijdige beweringen gedaan over de man-vrouwverhouding in proveniershuizen. Zo meldt dr. Gerda H. Kurtz in haar boek *Het Proveniershuis te Haarlem* dat het proveniershuis in Haarlem met name alleenstaande mannen huisvestte, omdat zij minder goed in staat waren een eigen huishouding te voeren. Vrouwen woonden volgens haar doorgaans in hofjes.⁵¹ Conservator Renger de Bruin stelt echter dat er in de gasthuizen – waar vaak ook proveniers verbleven – juist meer vrouwen dan mannen verbleven, omdat vrouwen minder snel hertrouwden.⁵²

Uit de analyse van de gegevens van de proveniershuizen in Rotterdam, Amsterdam en Haarlem blijkt dat er meer vrouwen dan mannen in deze huizen woonden (zie figuur 2.1 t/m 2.3). In het Lepros- en Proveniershuis van Rotterdam komt dit het meest duidelijk naar voren, daar was bijna twee derde van de populatie vrouw. In figuur 2.1 tot en met 2.3 zijn zowel ongetrouwde als getrouwde bewoners opgenomen. Omdat zowel Gerda Kurtz als Renger de Bruin uitspraken doen over het aantal *alleenstaande* mannen en vrouwen in het huis, is er in dit onderzoek ook gekeken naar de man-vrouwverhouding bij de ongehuwde populatie van de huizen. Ook hieruit blijkt dat deze groep bewoners in meerderheid uit vrouwen bestond (zie figuur 3). Opvallend is dat de man-vrouwverhouding bij de ongehuwde bewoners van het Sint Joristgasthuis in Amsterdam nagenoeg gelijk was.

Er zijn meerdere verklaringen voor de grote aanwezigheid van vrouwen in de proveniershuizen. Historicus dr. Ariadne Schmidt stelt dat er in veel West-Europese steden over het algemeen sprake was van een overschot aan vrouwen die bovendien minder snel hertrouwden vanwege een tekort aan mannen;⁵³ andere historici bevestigen dit beeld.⁵⁴ Dit ‘overschot’ zou dan ook terug te zien zijn in de populatie van de proveniershuizen. Een andere verklaring voor het hogere aantal vrouwen in de proveniershuizen zou ook liggen in het feit dat vrouwen – ook destijds – een hogere leeftijdsverwachting hadden dan mannen.⁵⁵

De bewering van Kurtz dat vrouwen doorgaans in hofjes woonden klopt deels. Veel van de hofjes in de Republiek waren inderdaad specifiek gericht op (oudere) vrouwen of weduwen.⁵⁶ Toch betekent dat niet dat vrouwen zich niet inschreven bij een proveniershuis. Kurtz gaat in haar bewering voorbij aan de doelgroep van beide instellingen. Waar de bewoners van hofjes (bijna) allemaal gratis onderdak genoten,

---

⁵¹ Kurtz, *Het proveniershuis te Haarlem*, 7; van Leeuwen, ‘De Rijke Republiek’, 90.

⁵² De Bruin, *Van Aalmoes tot AOW*, 24.

⁵³ A. Schmidt, ‘Survival Strategies of Widows and their Families in Early Modern Holland, c. 1580 – 1750’, in: *The History of the Family* 12, nr. 4 (2007) 268 – 281. 269.

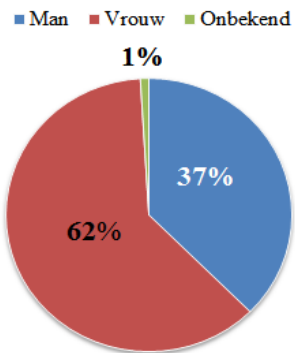
⁵⁴ De Bruin, *Van Aalmoes tot AOW*, 24.

⁵⁵ Schmidt, ‘Survival Strategies of Widows and their Families’, 269.

⁵⁶ Van Leeuwen, ‘De Rijke Republiek’, 90.

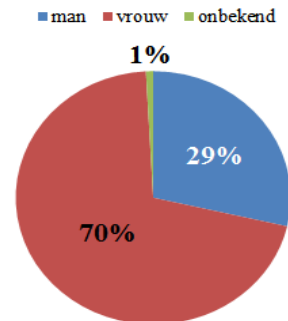
FIGUUR 2.1

**Man/vrouw verhouding in %
(Rotterdam)**

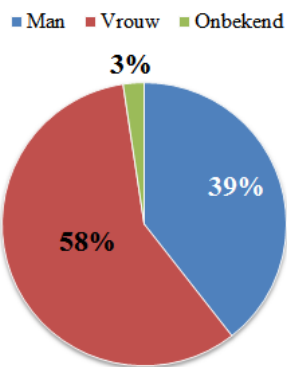
FIGUUR 3.1

**Man/vrouw verhouding
ongehuwde bewoners in %
(Rotterdam)**

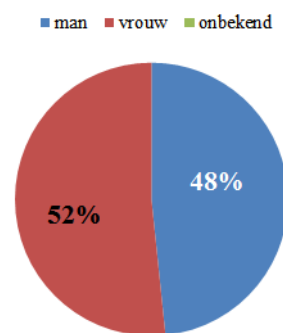
FIGUUR 2.2

**Man/vrouw verhouding in %
(Amsterdam)**

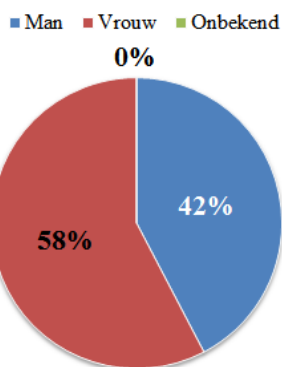
FIGUUR 3.2

**Man/vrouw verhouding
ongehuwde bewoners in %
(Amsterdam)**

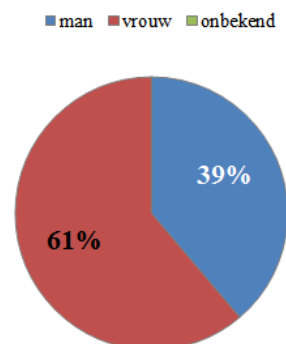
FIGUUR 2.3

**Man/vrouw verhouding in %
(Haarlem)**

FIGUUR 3.3

**Man/vrouw verhouding
ongehuwde bewoners in %
(Haarlem)**

werd daar in de proveniershuizen flink voor betaald.⁵⁷ Verder werd er in een proveniershuis, wederom tegen betaling, zorg geboden als dat nodig was. In een hofje was dit niet het geval; wie als oudere veel verzorging nodig had, kon verzoeken om een bedstede in een gasthuis.⁵⁸

Duur van het verblijf en de leeftijd bij intreden en overlijden

Over de gemiddelde leeftijd waarop mensen in een proveniershuis intreden is in de wetenschappelijke literatuur weinig bekend. Wel beweert De Bruin dat leeftijd waarop mensen destijds intraden bij een gasthuis gemiddeld 65 jaar was.⁵⁹ Uit de analyse van de gegevens blijkt echter dat de leeftijd bij intreding voor proveniershuizen een stuk lager lag; in Rotterdam trad men gemiddeld op 58-jarige leeftijd in, in Amsterdam op 61-jarige leeftijd en in Haarlem op 57-jarige leeftijd. De oudste provenier trad in op 88-jarige leeftijd, de jongste kostkoper, Adriaan de Wolff, was pas 24 jaar toen hij in het proveniershuis te Haarlem kwam wonen. Hij bleef uiteindelijk maar liefst 54 jaar in het huis wonen. Toen hij stierf werd er in het contractboek genoteerd ‘Eyndelijk overleeden’. Dat proveniers op zo’n jonge leeftijd in huis traden was echter een uitzondering; zoals in figuur 4 te zien is, was het overgrote merendeel van de bewoners tussen de 50 en 70 jaar toen zij in het proveniershuis gingen wonen. Vrouwen kwamen gemiddeld tussen hun 56e jaar (Haarlem) en 60e jaar (Amsterdam) in een proveniershuis wonen. Mannen traden in tussen hun 57^e jaar (Haarlem) en 61^e jaar (Amsterdam), zie hiervoor bijlage 1.

De gemiddelde leeftijd waarop men intrad bij een proveniershuis fluctueerde gedurende de achttiende eeuw (zie figuur 5). Dit is het duidelijkst te zien bij de Sint Joris Proveniershuis te Haarlem; daar lag de gemiddelde leeftijd bij intreden aan het begin van de 18^e eeuw op 64 jaar, om in de periode 1740 – 1750 te dalen naar 52 jaar en aan het einde van de eeuw weer te stijgen naar 58 jaar. De verklaring hiervoor ligt mogelijk in het feit dat het huis halverwege de achttiende eeuw zo populair was dat er heuse wachtlijsten ontstonden. Mogelijk heeft dit ervoor gezorgd dat proveniers zich eerder inschreven. De gemiddelde leeftijd in Amsterdam bleef redelijk stabiel tussen de 60 en 64 jaar liggen, maar in Rotterdam is er juist een omgekeerde trend: daar blijft de gemiddelde leeftijd van intreding lange tijd tussen de 54 en 56 jaar, om na 1770 te stijgen naar 64 in 1790. Ook deze trend is mogelijk te verklaren door de afnemende populariteit van het huis. Omdat de bijdrage van proveniers al betaald werd bij binnenkomst, had het huis baat bij een zo kort mogelijk verblijf, zodat de doorstroom groter was en er meer inkomsten gegenereerd werden.⁶⁰ Zieke en oudere mensen betaalden weliswaar een lagere inkoopsum, maar daar tegenover stond dat de provenier waarschijnlijk niet lang meer te leven had en het gasthuis niet veel geld kwijt zou zijn

---

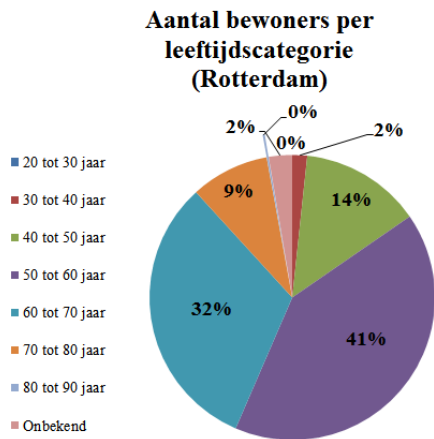
⁵⁷ Boele e.a., ‘Commerciële huishoudens?’ 30.

⁵⁸ Ibidem, 30.

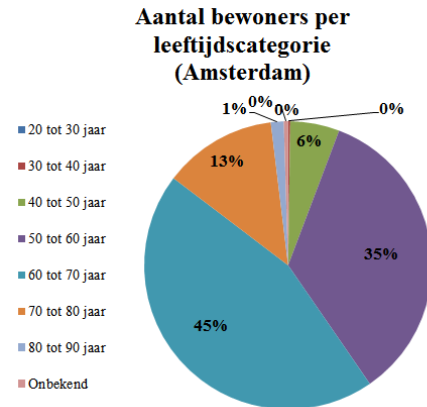
⁵⁹ De Bruin, *Van Aalmoes tot AOW*, 62.

⁶⁰ De Bruin, ‘Hier wordt den ouden stok gevoed’, 71.

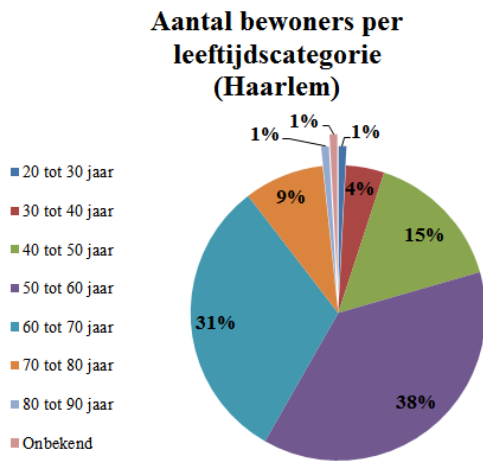
FIGUUR 4.1

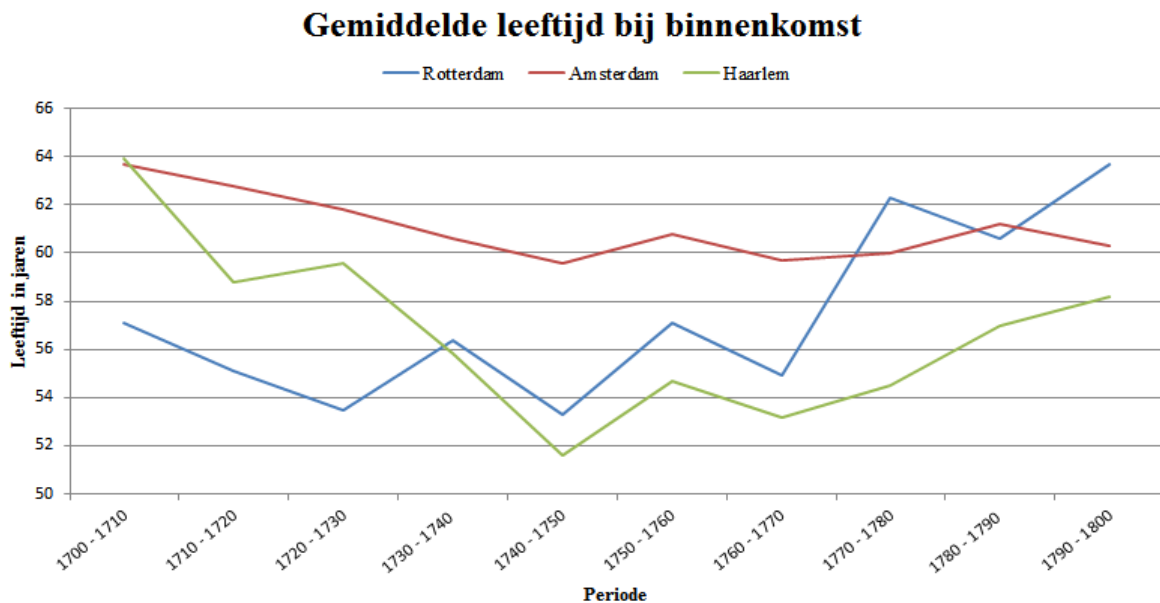
FIGUUR 4.2

FIGUUR 4.3

FIGUUR 5

aan zijn of haar verzorging.⁶¹ Een oudere of zieke bewoner leverde dus potentieel meer ‘winst’ op voor het huis dan een jongere provenier.

De Rotterdamse, Amsterdamse en Haarlemse proveniers bleven gemiddeld 12 tot 15 jaar in het huis wonen (zie bijlage 2). Zij overleden gemiddeld tussen de 70 en 73 jaar. Mannen stierven over het algemeen een aantal jaar eerder dan vrouwen (zie bijlage 2). Een uitzondering hierop vormt het proveniershuis in Haarlem; daar overleden zowel mannen als vrouwen gemiddeld op 70-jarige leeftijd. De gemiddelde leeftijd in de proveniershuizen is nagenoeg gelijk aan de gemiddelde leeftijd in de achttiende-eeuwse Republiek. Toen werden mensen die de 60 haalden gemiddeld 71 jaar.⁶²

Huwelijkse staat en het *European Marriage Pattern*

In het noordwesten van Europa was er sprake van het zogenaamde European Marriage Pattern. Dit huwelijkspatroon hield in dat mensen op relatief late leeftijd trouwden, het leeftijdsverschil tussen beide huwelijkspartners vrij klein was en dat een aanzienlijk deel van de bevolking zelfs helemaal niet trouwde.⁶³ Is dit patroon ook terug te zien bij de bewoners van de proveniershuizen?

Bij het bestuderen van de contracten en de registers van proveniers wordt al snel duidelijk dat bij iets minder dan de helft van veel bewoners niet werd vermeld welke huwelijkse staat zij hadden toen zij in huis kwamen. Bij het Sint Jorishof te Amsterdam is het gebrek aan gegevens nog groter. Omdat het register van contracten zeer summier is, is van maar liefst 81% van de bewoners niet bekend welke huwelijkse staat zij hadden. Bovendien valt er uit het register moeilijk op te maken of twee bewoners die in hetzelfde huis woonden ook daadwerkelijk echtelieden waren. Daarom heb ik ervoor gekozen om de data van Amsterdam enkel in de bijlage te vermelden, zie hiervoor bijlage 3.

Uit de data van de proveniershuizen in Haarlem en Rotterdam blijkt dat 32 tot 44 procent van de bewoners getrouwd was bij binnenkomst. Het gemiddelde leeftijdsverschil tussen beide partners bedraagt 6 tot 8 jaar (zie bijlage 4). In Rotterdam was iets meer dan de helft van de keren de vrouwen de oudste partner, in Haarlem en Amsterdam is het iets vaker de man. In ongeveer 10 procent van de gevallen was er geen leeftijdsverschil tussen de partners. Zo’n 12 tot 18 procent van de bewoners was weduwe of weduwnaar. Opvallend is dat er in Rotterdam vijf bewoners instromen die ‘gesepareerd’, ofwel gescheiden waren. Net zo opvallend is dat bij 2 procent van de bewoners in Haarlem specifiek werd vermeld dat zij single waren.

Hoewel een leeftijdsverschil van 6 tot 8 jaar tussen partners niet bepaald klein te noemen is, kan men zich afvragen of dit daadwerkelijk heel erg afwijkt van de relatief kleine leeftijdsverschillen die

---

⁶¹ De Bruin, *Van Aalmoes tot AOW*, 62.

⁶² Van Leeuwen, ‘De Rijke Republiek’, 90.

⁶³ De Moor en Van Zanden, ‘Girl Power’, 2.

kenmerkend waren voor het *European Marriage Pattern*. Want wat is een ‘relatief klein’ leeftijdsverschil precies?

Het analyseren van de Amsterdamse ondertrouwregisters kan hier mogelijk antwoord op geven. In het project ‘Ja, ik wil!’, dat in 2014 is gestart door onderzoekers van de Universiteit Utrecht en het Stadsarchief Amsterdam, worden Amsterdamse ondertrouwakten uit de periode 1581 tot en met 1811 geschikt gemaakt voor wetenschappelijk historisch onderzoek. De registers bevatten geen gegevens over het huwelijk, maar leveren wél informatie op over de leeftijd waarop mannen en vrouwen met elkaar in ondertrouw gingen.⁶⁴ In april 2015 werden de eerste duizend scans ingevoerd en de eerste analyses gepresenteerd. Hoewel het te vroeg is om definitieve conclusies te trekken op basis van deze 3.855 ingevoerde akten, geven de resultaten wel een globale impressie. Uit de data blijkt dat mannen gemiddeld op 27,7 jarige leeftijd in ondertrouw gingen en vrouwen op 26,2-jarige leeftijd. Het gemiddelde leeftijdsverschil tussen partners bedroeg 1,6 jaar.⁶⁵

Op basis van deze globale impressie zou men kunnen stellen dat het leeftijdsverschil tussen partners in de proveniershuizen afwijkt van het EMP. Er moet echter in gedachten gehouden worden dat veel van de echtparen mogelijk meerdere keren getrouwd waren. Er zijn geen gegevens over het aantal weduwen dat hertrouwde in de Republiek, maar gegevens uit Leiden in de 17e eeuw laten zien dat één op de drie huwelijken niet het eerste huwelijk was voor één of beide partners.⁶⁶ Helaas is van de inkomende echtparen in de proveniershuizen niet te zeggen of het een eerste huwelijk of een later huwelijk betrof voor een of beide partners.

De inkoop som per woning, per persoon en per leeftijdscategorie

Zoals eerder in deze scriptie aan bod is gekomen, kocht een provenier of kostkoper zichzelf voor een eenmalig bedrag in bij een proveniershuis, gasthuis of andere instelling. In ruil daarvoor werden zij levenslang onderhouden met spijzen en drank. De Bruin stelt dat de bedragen die proveniers voor hun opname moesten betalen varieerden van een paar honderd tot meer dan duizend gulden per persoon en dat deze inkoop som onder andere af hing van de levensverwachting van de provenier. De regenten van de huizen hadden volgens hem de beschikking over zogenaamde *sterftetafels*, waarin op basis van allerlei factoren de levensverwachting werd berekend.⁶⁷ Bij het Sint Jorishof in Amsterdam werd de inkoop som voor proveniers volgens leeftijd vastgesteld⁶⁸ en ook in Rotterdam hing de te betalen som ‘natuurlijk’ af

---

⁶⁴ https://velehanden.nl/projecten/bekijk/details/project/ja_ik_wil

⁶⁵ Het betreft een gemiddelde. Het leeftijdsverschil bij niet-joods gezindten is gemiddeld 1,5 jaar, bij joodse gezindte koppels is dat 3,1 jaar. https://velehanden.nl/projecten/bekijk/details/project/ja_ik_wil

⁶⁶ Schmidt, ‘Survival Strategies of Widows and their Families’, 277.

⁶⁷ De Bruin, *Van Aalmoes tot AOW*, 62.

⁶⁸ <https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/overzicht/369.nl.html>

van de leeftijd.⁶⁹ Kurtz noemt in haar boek *Het Haarlemse Proveniershuis* zelfs vaste aanneemsommen per leeftijdscategorie, die in een resolutie van 20 september 1706 als volgt zijn vastgelegd:

:

<i>Leeftijd</i>	<i>Inkoopsom (guldens)</i>
<i>30 tot 40 jaar</i>	<i>f2.700,- à f3.000,-</i>
<i>40 tot 50 jaar</i>	<i>f2.500,- à f2.600,-</i>
<i>50 tot 60 jaar</i>	<i>f1.600,- a f2.000,-</i>
<i>60 tot 70 jaar</i>	<i>f1.000,- a f1.500,-</i>
<i>70 tot 80 jaar</i>	<i>f600,- à f1.000,-</i> ⁷⁰

De bedragen die Kurtz noemt zijn per persoon – in de afgesloten contracten van de drie bestudeerde instellingen wordt echter een inkoopprijs per woning genoemd. Daarom heb ik voor deze scriptie – voor zover mogelijk – de inkoopprijs per persoon berekend en vervolgens gerangschikt in verschillende leeftijdscategorieën, zodat duidelijk wordt in hoeverre de hoogte van de inkoopsom inderdaad afhankelijk was van de leeftijd bij intreding. Voor het Sint Jorishof in Amsterdam bleek het lastig te zijn om de inkoopsom per persoon te berekenen over een langere periode. Het databestand van het Sint Jorishof dat voor dit onderzoek gebruikt wordt loopt slechts tot 1738. Een ander databestand, waarin afgesloten contracten tot het jaar 1799 zijn verwerkt, vermeldt niet duidelijk welke bewoners bij elkaar in één huis woonden. Dat databestand kan dus niet gebruikt worden om een inkoopprijs per persoon te berekenen. Omdat het toch interessant is om een indruk te geven van de inkooprijzen van het Sint Jorishof te Amsterdam, heb ik besloten de gegevens van 1696 tot 1738 te gebruiken. Men moet echter wel voorzichtig zijn om hier te veel conclusies aan te verbinden.

In de achttiende eeuw bedroeg de gemiddelde inkoopsom voor een woning in één van de proveniershuizen tussen de 3.344,- en de 3.739,- gulden (zie bijlage 5). De betaalde bedragen varieerden van 400 tot maar liefst 12.000 gulden. In figuur 6 is te zien hoe de inkoopprijs per woning fluctueerde gedurende de achttiende eeuw. De stijging die te zien is zou verklaard kunnen worden door het steeds jonger worden van de proveniers of de stijgende kosten voor onderhoud.

De gemiddelde inkoopsom *per persoon* lag tussen de 2.445 en de 2.752 gulden. De verandering van de gemiddelde inkoopsom gedurende de eeuw is terug te zien in figuur 7. Opvallend is dat de gemiddelde

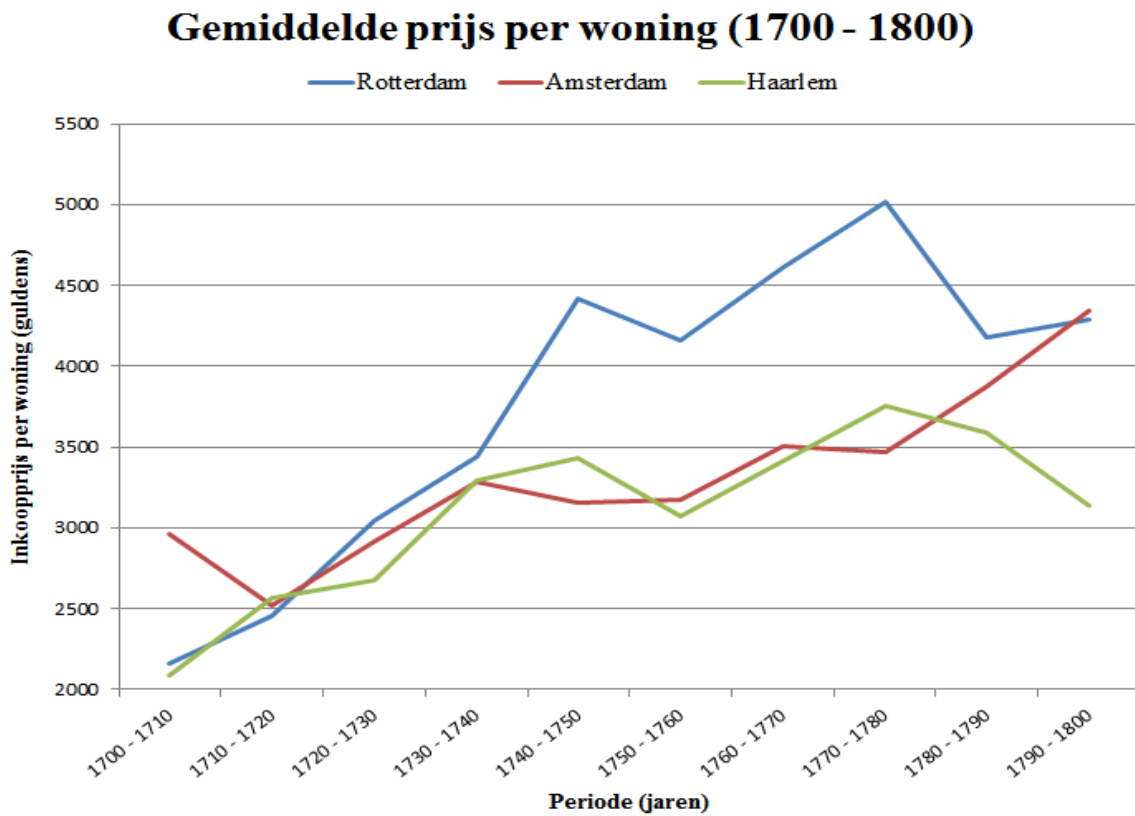
---

⁶⁹ Bezemer, 'Iets over het Rotterdamsch Proveniershuis', 65.

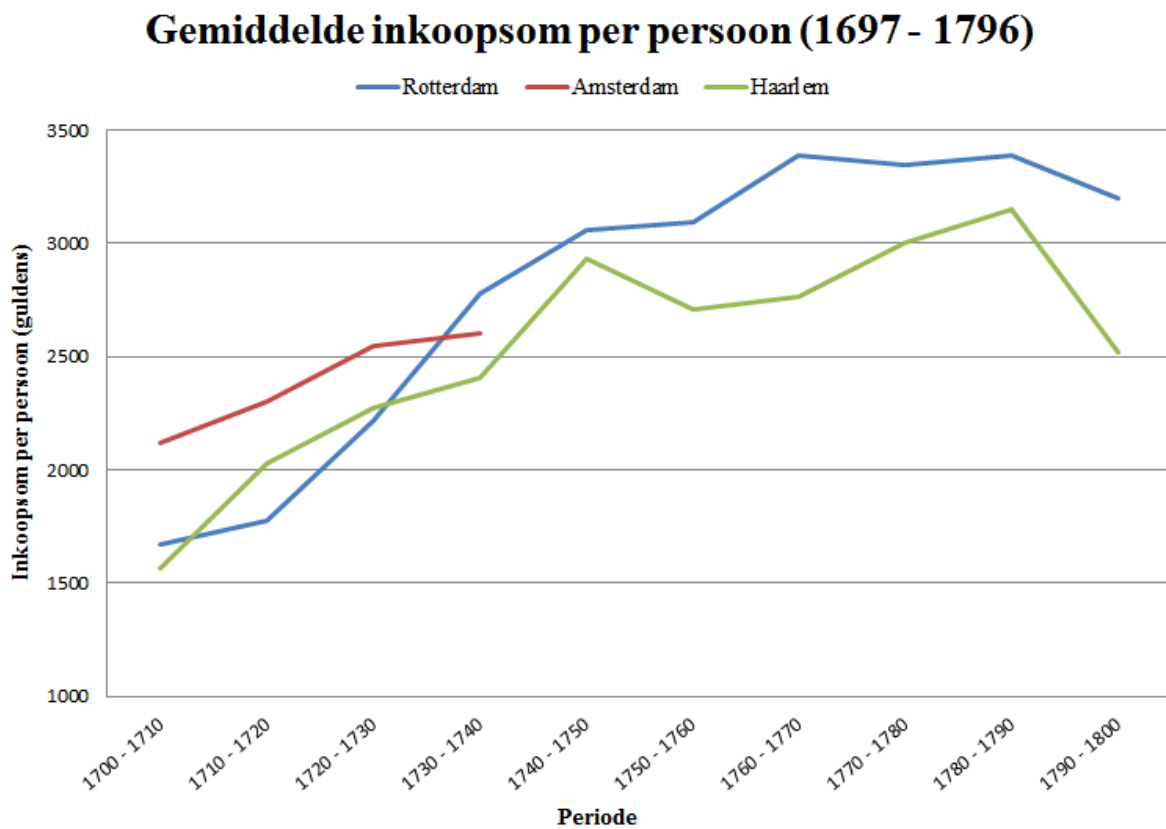
⁷⁰ Kurtz, *Het proveniershuis te Haarlem*, 43.

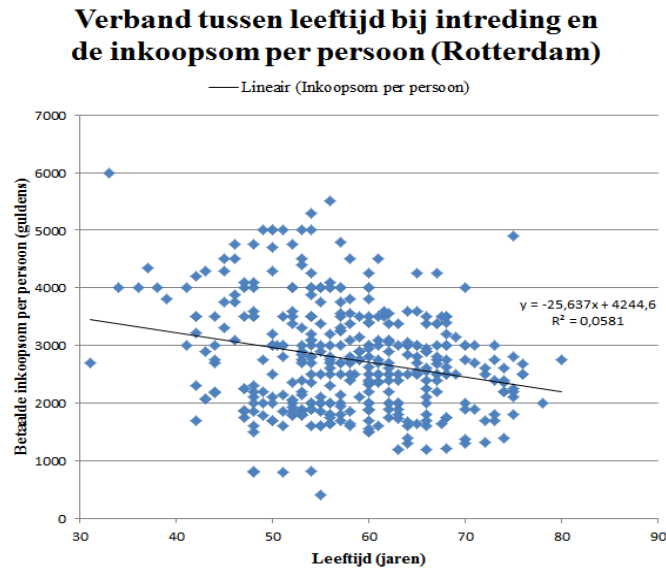
FIGUUR 6

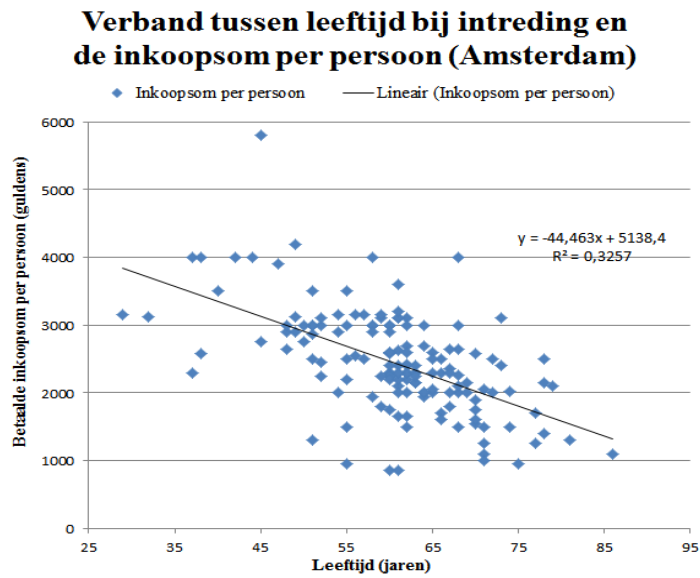
FIGUUR 7

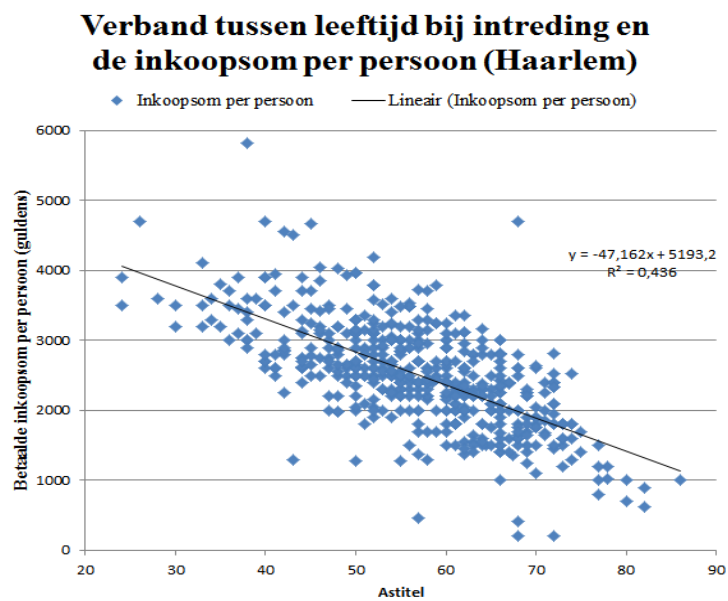
FIGUUR 8

FIGUUR 9

FIGUUR 10

inkoopsom per persoon in Rotterdam aanzienlijk hoger ligt dan in Amsterdam en Haarlem. Mogelijk ligt een verklaring hiervan in de grootte van de woningen of hoge onderhoudskosten van het pand.

Als men de inkoopsom per bewoner rangschikt in leeftijdscategorieën van tien jaar, kunnen er uitspraken gedaan worden over het verband tussen de leeftijd bij intreding en de hoogte van de inkoopsom per persoon. In bijlage 6 is er met name bij het Sint Joris Proveniershuis te Haarlem een duidelijke lijn te zien. Deze is ook zichtbaar bij het Sint Jorishof te Amsterdam, maar omdat daar alleen de gegevens van de periode 1699 tot en met 1738 voor gebruikt zijn moet men voorzichtig zijn om daar conclusies aan te verbinden.

In de grafieken op pagina 25 wordt de relatie tussen de inkoopsom en de leeftijd bij intreden per proveniershuis weergegeven. De zwarte lijn ($y=ax+b$) geeft het gemiddelde aan van alle blauwe punten in de grafiek. R^2 staat voor de *determinatie coëfficiënt* en geeft de kracht van het verband weer – zie voor een verklaring hiervan bijlage 7.

Bij het Leproos- en Proveniershuis is er nauwelijks een verband tussen de leeftijd bij intreding en de hoogte van het inkoopbedrag. In de plotgrafiek (figuur 8) is af te lezen dat R^2 in dit geval 0,0581 bedraagt. Dit betekent dat de inkoopsom per persoon voor slechts 5,8% bepaald wordt door de leeftijd bij intreding. Dit verband is zeer zwak en is dus verwaarloosbaar. In Rotterdam hebben dus andere factoren de hoogte van de inkoopsom bepaald. Om welke factoren dit precies gaat is helaas niet bekend; hier zou in de toekomst verder onderzoek naar gedaan kunnen worden.

In Amsterdam is er een sterker verband tussen de inkoopsom per persoon en de leeftijd bij intreding. Zoals te zien is in deze plotgrafiek (figuur 9) bedraagt R^2 0,3257. Dit betekent dat de inkoopsom per persoon voor 32,57% bepaald wordt door de leeftijd bij intreding – er is dus sprake van een matig verband (zie bijlage 7).

Het sterkste verband is te zien in Haarlem. In de wetenschappelijke literatuur wordt al een duidelijk verband gesuggereerd tussen de leeftijd bij intreding en de hoogte van de inkoopsom. Dit verband blijkt ook uit de plotgrafiek (figuur 10). In de plotgrafiek is af te lezen dat R^2 in dit geval 0,436 is. Dit betekent dat de inkoopsom per persoon voor 43,6% bepaald wordt door de leeftijd van een intredende bewoner. Ook hier is er dus sprake van een matig verband (zie bijlage 7).

Hoewel de leeftijd bij intreding dus een redelijk grote rol speelt bij de bepaling van de inkoopsom, spelen er ook nog andere factoren mee. Eén van die factoren zou gezondheid kunnen zijn, maar in contracten komt lang niet altijd naar voren hoe een toekomstige bewoner er fysiek aan toe was, tenzij in het contract vermeld werd dat een bewoner vanwege de zwakke gezondheid aan huis mocht eten of een dienstmeid aan huis kreeg. Een andere factor die mogelijk invloed heeft op de inkoopprijs is het type woning waar een provenier zich op inschreef. Zo werden er in Rotterdam zowel kamers als woningen

verkocht, in grootte variërend van één tot drie kamers. Dit heeft waarschijnlijk invloed gehad op de hoogte van de inkoopsum. Ook zaken als het inkopen van verschillende diensten of de kosten voor het onderhouden van het pand hebben mogelijk invloed gehad op de hoogte van de inkoopsum. Hier zou in de toekomst nader onderzoek naar verricht kunnen worden.

Dat de inkoopsum lager werd naarmate de leeftijd bij intreding hoger was, suggereert dat er ook een verband is tussen de inkoopsum en de duur van het verblijf. Dit blijkt echter niet het geval te zijn (zie bijlage 8). Dit suggereert dat het voor de regenten van de proveniershuizen moeilijk was om van tevoren goed in te schatten hoe lang iemand in het huis zou verblijven en welke inkoopbedrag hierbij hoorde. Dat leverde het huis mogelijk nadeel op. Bij een verblijf dat substantieel langer duurde dan van tevoren ingeschat zou een provenier namelijk meer kunnen kosten dan dat hij of zij binnen bracht. Het is echter niet bekend hoeveel kosten een proveniershuis voor een bewoner maakte. Ook dit zou een interessant onderwerp zijn voor toekomstig onderzoek.

De plotgrafieken waarin de relatie tussen de leeftijd bij intreding en de duur van het verblijf wordt weergegeven laat een zwak verband zien (R^2 ligt tussen de 0,1414 en 0,1891) tussen de beide variabelen (zie bijlage 9). Dit laat vooral zien dat de duur van het verblijf door veel meer factoren dan alleen de leeftijd bij binnenkomst werd bepaald.

De sociaal-economische status van proveniers

Dankzij de contracten en registers van de proveniershuizen is er veel bekend over het verblijf van de proveniers in degelijke huizen. Maar wat kan er gezegd worden over de mensen die zichzelf bij deze instellingen inkochten? Wat is er bekend over hun inkomensniveau of over het beroep dat zij uitoefenden – of nog steeds uitoefenden – toen zij het proveniershuis betraden? Het antwoord is: bijzonder weinig. In de contractboeken staat vrijwel niets vermeld over het leven vóór hun intreden.

Er zijn echter een paar uitzonderingen. Zo wordt van één van de bewoners van het Rotterdamse Leproos- en Proveniershuis, Johan van Kouwenhove, vermeldt dat hij ‘den heer advokaat’ was.⁷¹ Van de Haarlemse provenier Cornelis Yzermans is bekend dat hij een *medicinae doctor* was.⁷² Met beide beroepen werd blijkbaar genoeg geld verdiend om een verblijf in een proveniershuis te kunnen betalen. In het geval van Anna Magdaleena Teyttingh staat er geen beroep in het contract vermeld, wel bedong zij bij de Regenten van het Leproos- en Proveniershuis in Rotterdam een terugkeergarantie. Zij mocht haar

---

⁷¹ ‘Register van contracten, 1723 Oct. – 1736 Nov’, Stadsarchief Rotterdam, archief Leproos- en Proveniershuis, inventarisnummer 22, bestandsnummer 32-6.

⁷² Kurtz, *Het proveniershuis te Haarlem*, 64.

woning in het huis weer bewonen zodra zij terug was van haar reis naar Indië.⁷³ Er mag aangenomen worden dat een degelijke reis veel geld kostte en lang niet voor iedereen weggelegd was.

Daarnaast woonden er in het Sint Joris Proveniershuis te Haarlem twee vrij bekende historische figuren waar we iets meer over weten. Pieter Langendijk (1683 – 1756) was een Nederlandse damastwever, toneelschrijver en dichter die groot succes had met zijn toneelstukken *Don Quichot op de Bruiloft van Kamacho* en *Het wederzijds huwelijksbedrog*. Aanvankelijk ging het hem voor wind, maar in 1747 was zijn situatie dusdanig slecht geworden dat hij een deel van zijn boeken en prenten moest verkopen.⁷⁴ In 1749 kreeg hij echter opdracht om een geschiedenis van de stad Haarlem te schrijven; in ruil hiervoor kreeg hij levenslang kost en inwoning in het Sint Joris Proveniershuis.⁷⁵

Een andere bekende inwoner, Daniel Cajanus (1704 – 1749), een Finse reus die zichzelf gedurende zijn leven aan vorstelijke hoven en op kermissen liet bekijken in ruil voor geld.⁷⁶ Hij scheen daarmee dusdanig veel geld te hebben verdiend dat hij zich een verblijf in het proveniershuis kon veroorloven.⁷⁷ Toen hij in 1745 in het huis kwam te wonen betaalde hij f3.100,- gulden, inclusief eten aan huis en schoonmaakservice.⁷⁸ Dit bedrag klinkt niet als heel veel geld, maar dat was het wel. De inkoopsum voor een proveniershuis besloeg vaak een aantal jaarlonen. Omstreeks 1700 bedroeg het dagloon van een meester ongeveer 28 stuivers, dat van een knecht 24 stuivers en die van een ongeschoolde arbeider 18 stuivers. Omgerekend komt dat neer op een jaarloon van respectievelijk 493, 434 en 329 gulden.⁷⁹

Een andere manier om een beeld te geven van de hoogte van de inkoopsummen is door de destijds betaalde bedragen om te rekenen naar euro's. Hiervoor heeft het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) een applicatie ontwikkeld, die de koopkracht van de gulden vanaf het jaar 1450 met de huidige munt óf de gulden uit een ander jaar vergelijkt.⁸⁰ Hoewel de waarde van geld in de achttiende eeuw redelijk fluctueerde kan het interessant zijn om een degelijk middel te gebruiken om een indicatie van de hoogte van de inkoopsummen te geven. Als de inkoopsummen per leeftijdscategorie van het Sint Joris Proveniershuis te Haarlem omgerekend worden, komen daar de volgende inkoopsummen uit:

---

⁷³ 'Register van contracten, 1737 Jan. 12 – 1774 Mei 6', Stadsarchief Rotterdam, archief Leproos- en Proveniershuis, inventarisnummer 22, bestandsnummer 33-12.

⁷⁴ Kurtz, *Het proveniershuis te Haarlem*, 57 – 59.

⁷⁵ Kurtz, *Het proveniershuis te Haarlem*, 59; 'Register van de verhuring van de woningen aan de proveniers, 1707 – 1826', Noord-Hollands Archief, Archief van het Vergrote of Sint Joris Proveniershuis te Haarlem, inventarisnummer 1570, toegangsnummer 10.

⁷⁶ Kurtz, *Het proveniershuis te Haarlem*, 60.

⁷⁷ Ibidem 60 - 62

⁷⁸ 'Register van de verhuring van de woningen aan de proveniers, 1707 – 1826', Noord-Hollands Archief, Archief van het Vergrote of Sint Joris Proveniershuis te Haarlem, inventarisnummer 1570, toegangsnummer 10.

⁷⁹ <http://www.iisg.nl/hpw/data.php#netherlands>

⁸⁰ <http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php>

<i>Leeftijd bij intreding</i>	<i>Inkoopsom (guldens)</i>	<i>Inkoopsom (euro's)</i>
<i>30 tot 40 jaar</i>	<i>f2.700,- à f3.000,-</i>	<i>€48.373,- á €53.748,-</i>
<i>40 tot 50 jaar</i>	<i>f2.500,- à f2.600,-</i>	<i>€44.790,- à €46.581,-</i>
<i>50 tot 60 jaar</i>	<i>f1.600,- a f2.000,-</i>	<i>€28.666,- à €35.832,-</i>
<i>60 tot 70 jaar</i>	<i>f1.000,- a f1.500,-</i>	<i>€17.916,- à €26.874,-</i>
<i>70 tot 80 jaar</i>	<i>f600,- à f1.000,-</i>	<i>€10.750,- à €17.916,-</i>

Hiermee zou ook de gemiddelde inkoopsom van een provenier in euro's berekend kunnen worden; zoals eerder geconstateerd trad een provenier in Haarlem gemiddeld op 57-jarige leeftijd in bij het huis. Er vanuit gaande dat een provenier dan 2570 gulden betaald, komt de gemiddelde inkoopsom omgerekend op €46.043,97 uit. Gedeeld door de gemiddelde verblijfsduur van dertien jaar en het aantal maanden per jaar zou men uitkomen op een bedrag van €295,15 voor een verblijf, inclusief kost en woning. Dat lijkt niet erg veel, maar men moet niet vergeten dat een provenier het gehele inkoopbedrag in één keer op moest hoesten.

Al met al kan er geconcludeerd worden dat de proveniers in ieder geval niet uit de allerarmste lagen van de bevolking kwamen. Zij hadden genoeg financiële middelen om zelf zorg in te kopen.⁸¹ Tegelijkertijd waren de proveniers niet rijk genoeg om zichzelf in hun eigen huis te laten verzorgen.⁸² Of misschien waren ze dat wel, maar kozen zij er bewust voor om in een omgeving te gaan wonen waar ze niet hoefden te koken en veel sociale contacten hadden. Wat de afweging van de proveniers destijds was is niet duidelijk en vraagt om verder onderzoek.

---

⁸¹ De Bruin, 'Hier wordt den ouden stok gevoed', 67.

⁸² De Kam, *Voor de armen alhier*, 19.

Conclusie

In deze scriptie heb ik nader onderzocht welke mensen zichzelf in de achttiende-eeuwse Republiek liet inschrijven voor een plaats in een proveniershuis en in hoeverre daar in de loop van de eeuw veranderingen in voordeden. Om een antwoord op deze vraag te formuleren heb ik contractboeken en registers van proveniers van drie instellingen in Rotterdam, Amsterdam en Haarlem bestudeerd. In deze overeenkomsten is waardevolle informatie terug te vinden over het geslacht van een bewoner, de betaalde inkoopsum, het jaar van intreden en het jaar van overlijden. Ook bevatten de contracten informatie over de voorwaarden voor toelating die de huizen hanteerden.

Uit de analyse komt naar voren dat er verschillende voorwaarden waren waar een provenier aan moest voldoen, wilde hij of zij toegelaten worden. Allereerst moest een provenier een bepaald inkoopbedrag betalen, in ruil waarvoor hij of zij levenslang voorzien werd van kost en inwoning, in ziekte en gezondheid. De inkoopsum kon betaald worden met contant geld, lijfrentes of obligaten. Rond het jaar 1700 was het – in ieder geval in Rotterdam – niet ongebruikelijk om een deel van de inkoopsum pas na overlijden te voldoen. Hier werd in 1737 vanaf gestapt: proveniers moesten een voorschot van 500 gulden betalen bij het ondertekenen van het contract. Ook werd aan het einde van de eeuw steeds vaker bepaald wanneer de rest van het inkoopbedrag voldaan moest zijn.

Bewoners werden geacht zich aan de regels van het huis te houden en zich stil en vreedzaam te gedragen. Bij een huwelijk met een andere provenier moest een echtpaar bepalen in welke van de twee huizen zij samen in zou trekken; de andere woning verviel dan weer aan het huis. Ook bij overlijden verviel een woning weer aan de instelling. Bij een eventuele zwangerschap verschilde het beleid: het Leproos- en Proveniershuis bepaalde dat kinderen buitenshuis uitbestede moesten worden, in Haarlem mochten kinderen bij de ouders inwonen, zolang er voor de kost werd betaald.

In de loop van de achttiende eeuw werd het gebruikelijk dat intredende bewoners een doopbewijs overleggen, om te bewijzen hoe oud zij waren. Het Sint Joris Proveniershuis in Haarlem besloot hier in 1772 toe omdat bewoners zich soms ouder voordeden dan zij daadwerkelijk zijn. Dit leverde een financieel nadeel op voor het huis, omdat de inkoopprijs bepaald werd door de leeftijd bij inkomst. Bij bedrog kostte een provenier dan meer geld dan het de instelling opleverde. Ook in Rotterdam werd er tegen het einde van de eeuw een aantal keer vermeldt dat een bewoner een doopbewijs heeft overlegd.

Het lijkt geen probleem te zijn geweest als bewoners uit andere delen van het land kwamen. Hoewel er zowel in Rotterdam als in Amsterdam geen vorige woonplaatsen werden genoemd, werd er in 1552 bij

het Sint Jorishof in Amsterdam wel geklaagd over het aannemen van te veel vreemden, waardoor er voor Amsterdammers geen plaats meer is. Het Sint Joris Proveniershuis in Haarlem stond zo goed aangeschreven dat de proveniers uit de meest uiteenlopende plaatsen én landen afkomstig waren.

Een provenier kon tegen betaling allerlei extra diensten bedingen. Dit ging meestal over het inhuren of in laten wonen van een dienstmeid of het eten van de maaltijd aan huis. De eisen konden ook gaan over verbouwingen of dieetwensen en werden naarmate de eeuw vorderde steeds gedetailleerder. Vermoedelijk had het verzoeken om allerlei extra's invloed op de inkoopprijs, maar uit de contracten wordt dit lang niet altijd duidelijk.

De bewoners van de proveniershuizen waren vaker vrouw dan man. In Rotterdam is zelfs bijna twee derde van de populatie vrouw. Een mogelijke verklaring hiervoor is de hogere levensverwachting van vrouwen en het 'overschot' aan vrouwen dat was ontstaan. Naast alleenstaande mannen en vrouwen woonden er ook veel echtparen in de huizen. In een enkel geval woonden zelfs broers en zussen bij elkaar in één huis. De gemiddelde leeftijd van intreden lag tussen de 57 en de 61 jaar; de oudste provenier trad op 88-jarige leeftijd in, de jongste was pas 24 toen hij in zich inschreef. Een provenier bleef gemiddeld 12 tot 15 jaar in het huis wonen en overleed over het algemeen tussen de 70 en 73 jaar. Mannen overleden over het algemeen eerder dan vrouwen.

Opvallend is dat de leeftijd waarop proveniers zich inschreven in de loop van de achttiende eeuw veranderde. Bij het Sint Joris Proveniershuis te Haarlem lag de gemiddelde leeftijd bij intreden aan het begin van de eeuw op 64 jaar, om in de periode 1740 – 1750 te dalen naar 52 jaar en aan het einde van de eeuw weer te stijgen naar 58 jaar. De verklaring hiervoor ligt in het feit dat het huis halverwege de eeuw zo populair was dat er wachtlijsten ontstonden. Mogelijk heeft dit ervoor gezorgd dat mensen zich eerder inschreven. De stijging aan het einde van de eeuw kan verklaard worden door de afnemende populariteit van het huis. In Rotterdam is er sprake van een omgekeerde trend; daar bleef de gemiddelde leeftijd van intreding lange tijd tussen de 54 en 56 jaar, om na 1760 te stijgen naar 62 en aan het einde van de eeuw zelfs 64 jaar. Ook deze trend is mogelijk te verklaren door de afnemende populariteit van het huis. De gemiddelde leeftijd in Amsterdam bleef redelijk stabiel tussen de 60 en 64 jaar liggen.

Ongeveer één derde van de bewoners van de proveniershuizen was getrouwd. Bij de echtparen die in deze instellingen woonden was het leeftijdsverschil tussen partners 6 tot 8 jaar. Het is een leeftijdsverschil dat groter is dan het 'relatief kleine' verschil dat het EMP kenmerkt, maar het is waarschijnlijk dat het voor veel van deze bewoners niet een eerste huwelijk betrof. Zo'n 12 tot 18 procent van de proveniers was weduwe of weduwnaar. Opvallend is dat sommige bewoners specifiek als gescheiden of single te boek staan. Net zo opvallend is dat bij iets meer dan de helft van de inschrijvingen geen huwelijkse staat

wordt vermeld. Het is erg moeilijk om daar conclusies aan te verbinden; misschien woonde een eventuele echtgenoot wel buiten het huis, misschien was een eventuele echtgenoot al overleden.

De gemiddelde inkoopsum voor een woning bedroeg tussen de 3.344,- en de 3.739,- gulden. De betaalde bedragen varieerden van 400 tot maar liefst 12.000 gulden. Per persoon bedroegen de prijzen tussen de 2.445 en de 2.752 gulden. De inkoopsum lag in Rotterdam aanzienlijk hoger dan in Amsterdam en Haarlem. Dit zou kunnen liggen aan de grootte van de woningen of de onderhoudskosten voor het pand.

In Amsterdam en Haarlem werd de inkoopprijs onder andere bepaald aan de hand van de leeftijd van een inkomende provenier; in Rotterdam is er geen bewijs gevonden voor degelijk beleid. De statistieken laten hetzelfde beeld zien: waar er in Rotterdam een te verwaarlozen, zeer zwak verband te zien is tussen de inkoopsum en de leeftijd, is dit verband in Haarlem en Amsterdam een stuk sterker. Daar wordt de inkoopsum voor 32,57 tot 43,6% bepaald door de leeftijd bij intreding. Waarschijnlijk speelden ook andere factoren mee bij het bepalen van de inkoopprijs, zoals iemands gezondheid, het type woning en de extra diensten die een provenier inkocht. Er is geen verband tussen de leeftijd bij intreding en de duur van het verblijf; dit laat zien dat het voor de Regenten van de huizen erg moeilijk in te schatten was hoe lang iemand in het huis zou blijven wonen.

We weten helaas erg weinig over het leven van de proveniers voor zij in een instelling kwamen wonen. Soms verraad een contract dat een provenier advocaat of dokter is geweest, een andere keer werd er melding gemaakt van een reis naar Indië, maar verder tasten we in het duister. Toch kan men op basis van de inkoopsummen stellen dat de bewoners zeker niet uit de allerarmste lagen van de bevolking kwamen. De inkoopsum voor een huis bedroeg vaak meerdere jaarsalarissen – een meester verdiende in Amsterdam rond 1700 een jaarloon van 493 guldens, een ongeschoolde arbeider 329 gulden per jaar. Proveniers hadden dus genoeg financiële middelen om zelf zorg in te kopen, maar waren aan de andere kant misschien niet rijk genoeg om zichzelf in hun eigen huis te laten verzorgen. Of misschien waren ze dat wel, maar kozen zij voor een verblijf in een instelling waar zij niet hoefden te koken en veel sociale contacten hadden. Wellicht is er in de loop der eeuwen toch niet zo veel veranderd.

Aanbevelingen voor verder onderzoek

Hoewel ik in dit onderzoek een algemeen beeld probeer te schetsen van de populatie van de proveniershuizen in de achttiende-eeuwse Republiek, is het erg lastig om dit op basis van de gegevens van slechts drie instellingen te doen. Het is van belang dat ook de contracten van andere proveniershuizen in het land worden getranscribeerd en geanalyseerd, zodat er een beter beeld ontstaat van de mensen die in ~~zo'n een~~ dergelijke instelling woonden. Daarbij zouden toekomstige onderzoekers zich ook kunnen richten op andere periodes, zoals de zeventiende en zestiende eeuw.

Verder zou het interessant zijn om verder onderzoek te verrichten naar het invloed van factoren als de grootte van een woonruimte en gezondheid op de inkoopsum. Het zou met name interessant zijn om te kijken naar de invloed die het inkopen van extra diensten heeft op de inkoopprijs voor een provenier; zoals in dit onderzoek naar voren is gekomen was het redelijk gebruikelijk om, naast de standaard diensten, extra eisen te stellen bij het aangaan van het contract. Het zou goed zijn om hier uitgebreider naar te kijken. De inventaris van het Sint Joris Proveniershuis bevat in ieder geval een apart register waarin extra betalingen voor het houden van een dienstbode, extra bediening en andere diensten werd bijgehouden. Dat zou een mooi startpunt zijn voor nader onderzoek.

Daarnaast zou het nuttig zijn om ~~een keer uit te zoeken~~ verder onderzoek te wijden aan de vraag hoeveel geld een proveniershuis kwijt was aan een provenier, zodat er antwoord gegeven kan worden op de vraag of de inkoopsummen wel kostendekkend waren. Er zijn van veel proveniershuizen veel financiële stukken bewaard gebleven die een goed startpunt zouden vormen voor degelijk onderzoek.

Tenslotte zou het goed zijn om meer onderzoek te verrichten naar de bewoners van de proveniershuizen om meer te weten te komen over hun levens voor zij zichzelf bij een instelling inschreven. Er zijn veel factoren die een degelijk onderzoek bemoeilijken – zo werden namen vroeger op diverse manieren gespeld – maar er zijn genoeg aanknopingspunten om mee te werken. Immers hebben we naast namen ook namen van eventuele partners en leeftijden – en dus mogelijk geboortejaren – tot onze beschikking en staat in de Haarlemse contracten zelfs vermeld uit welke woonplaats proveniers afkomstig waren. Door de gegevens uit de contracten te koppelen aan trouwaktes en andere archiefstukken zouden we een beter beeld kunnen krijgen van de sociaal-economische status van een provenier. Hiervoor is het wel nodig dat er een slag wordt gemaakt met het digitaliseren van dit soort documenten.

Literatuur

Bezemer, W., 'Iets over de geschiedenis van het Rotterdamsche Proeniershuis' in: *Rotterdams Jaarboekje* (1900) 59 – 66.

Boele, A., *Leden van één lichaam. Denkbeelden over armen, armenzorg en liefdadigheid in de Noordelijke Nederlanden 1300 – 1650* (Hilversum 2013)

Boele, Anita, Bouman, Annemarie & De Moor, Tine (2014). Commerciële huishoudens? De gevolgen van het Europese huwelijkspatroon en de inzet van niet-familiale hulp als overlevingsstrategie voor ouderen in het vroegmoderne Holland (casus: Leiden), in: Devos, I., Matthijs, K. en Putte, K. van de (eds.), *Kwetsbare groepen in/en historische demografie. - Historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen en Nederland Jaarboek Historische Demografie 2014* (pp. 21-46).

Bouman, A., Zuijderduijn, J. en De Moor, T., *From hardship to benefit: a critical review of the nuclear hardship theory in relation to the emergence of the European Marriage Pattern* (Utrecht 2012).

Bruin, R. de, 'Hier word den ouden stok gevoed. Ouderenzorg sinds de Middeleeuwen' in: De Nood, M. en Schooten, K. van., *Ik geef om jou. Naasteliefde door de eeuwen heen* (Zwolle 2014) 66 – 74.

Bruin, R. de, Heurneman, M. en Veeke, F. van der, *Van aalmoes tot AOW. Zes eeuwen ouderenzorg in een Nederlandse stad* (Utrecht 1996).

Deursen, A. van, *Mensen van klein vermogen. Het kopergeld van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1991).

Kam, R. de, 'Voor de armen alhier'. *De geschiedenis van vijf Utrechtse fundatiën en hun vrijwoningen* (Utrecht 1998)

Kurtz, G.H., *Het proveniershuis te Haarlem* (Haarlem 1979).

Laslett, P., 'Family, kinship and collectivity as systems of support in pre-industrial Europe: a consideration of the 'nuclear-hardship' hypothesis', *Continuity and Change* 3 (1988) 153 – 175.

Leeuwen, M.H.D. van, 'De Rijke Republiek' in: Van Gerwen, J. en Van Leeuwen, M.H.D., *Zoeken naar zekerheid. Risico's, preventie, verzekeringen en andere zekerheidsregelingen in Nederland 1500 – 2000* (2000) 56 - 114.

Moor, T. de en Luiten van Zanden, J., 'Girl power: the European marriage pattern and labour markets in the North Sea region in the late medieval and early modern period', in: *The Economic History Review*, 63, 1 (2010), 1 – 33.

Prak, M., 'Armenzorg 1500-1800', in: Van Gerwen, J. en Van Leeuwen, M.H.D. (ed.), *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen* (Amsterdam en Den Haag 1998) 49-90.

Schmidt, A., 'Survival Strategies of Widows and their Families in Early Modern Holland, c. 1580 – 1750', in: *The History of the Family* 12, nr. 4 (2007) 268 – 281.

Bezochte websites

http://www.eenvandaag.nl/politiek/47235/exit_verzorgingsstaat_leve_de_participatiemaatschappij

<http://www.volkskrant.nl/opinie/zorgen-voor-ouderen-het-moderne-gezin-is-overdag-gesloten~a3628814/>

<http://www.stadsarchief.rotterdam.nl/proveniershuis>

<https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/overzicht/369.nl.html>

<http://www.iisg.nl/hpw/data.php#netherlands>

<http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php>

https://velehanden.nl/projecten/bekijk/details/project/ja_ik_wil

Archiefstukken

'Consentbrief van burgemeesters en raden verleend aan de hofmeesters van het leprooshuis tot aanneming van Mathijs van Reeuck, leproos en zijn gezonde vrouw', 1537, Stadsarchief Rotterdam, archief Leproos- en Proveniershuis, inventarisnummer 22, bestandsnummer 36.

'Lijsten van proveniers opgemaakt', Stadsarchief Rotterdam, archief Leproos- en Proveniershuis, inventarisnummer 22, bestandsnummer 25.

'Register van contracten, 1697 Jan. 1 – 1723 Mei 22', Stadsarchief Rotterdam, archief Leproos- en Proveniershuis, inventarisnummer 22, bestandsnummer 31.

'Register van contracten, 1723 Oct. – 1736 Nov', Stadsarchief Rotterdam, archief Leproos- en Proveniershuis, inventarisnummer 22, bestandsnummer 32.

‘Register van contracten, 1737 Jan. 12 – 1774 Mei 6’, Stadsarchief Rotterdam, archief Leproos- en Proveniershuis, inventarisnummer 22, bestandsnummer 33.

‘Staten, houdende opgave van proveniers, hun data van opname en overlijden. 1600 – 1799), Stadsarchief Gemeente Amsterdam, Archief van het Sint Jorishof, Leprozenhuis en Oude Mannen- en Vrouwengasthuis, inventarisnummer 369, bestandsdeelnummer 8.

‘Register van de verhuring van de woningen aan de proveniers, 1707 – 1826’, Noord-Hollands Archief, Archief van het Vergrote of Sint Joris Proveniershuis te Haarlem, inventarisnummer 1570, toegangsnummer 10.

Bijlagen

BIJLAGE 1. Gemiddelde leeftijd bij binnenkomsten overlijden en de gemiddelde duur van het verblijf

	Rotterdam	Amsterdam	Haarlem
Man binnenkomst	57,4	61,1	57
Vrouw binnenkomst	57,9	60,4	56,3
Man overlijden	70,7	71,6	70
Vrouw overlijden	74,2	69,9	69,9
Man duur verblijf	14,1	11,1	11,9
Vrouw duur verblijf	15,7	11,8	14,3

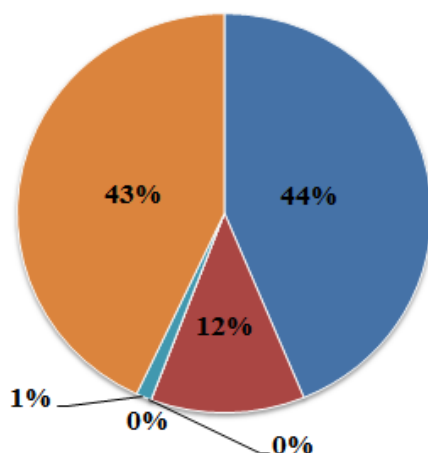
BIJLAGE 2. Gemiddelde verblijfsduur in jaren

	Gemiddelde verblijfsduur in jaren
Rotterdam	15,05
Amsterdam	11,51
Haarlem	13,25

BIJLAGE 3. Huwelijkse staat bij intreding

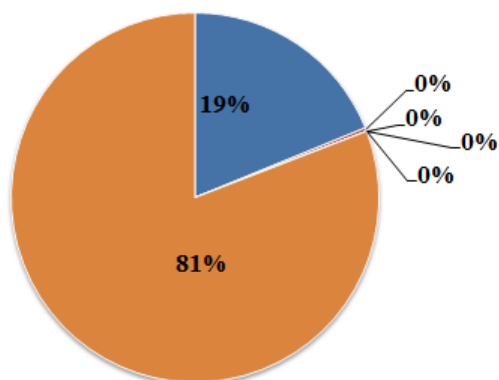
Huwelijkse staat bij intreding (Rotterdam)

■ Getrouwd ■ Weduwe ■ Verloofd ■ Vrijgezel ■ Gescheiden ■ Onbekend

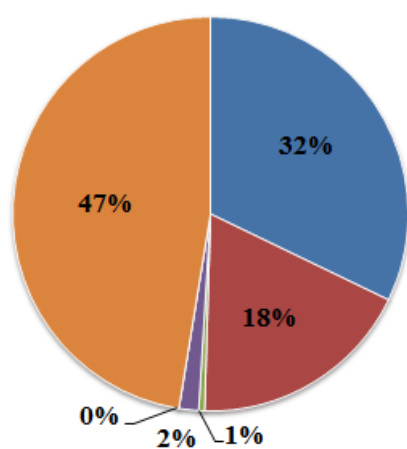
Huwelijkse staat bij intreding (Amsterdam)

■ Getrouwd ■ Weduwe ■ Verloofd ■ Vrijgezel ■ Gescheiden ■ Onbekend

Huwelijkse staat bij intreding (Haarlem)

■ Getrouwd ■ Weduwe ■ Verloofd ■ Vrijgezel ■ Gescheiden ■ Onbekend

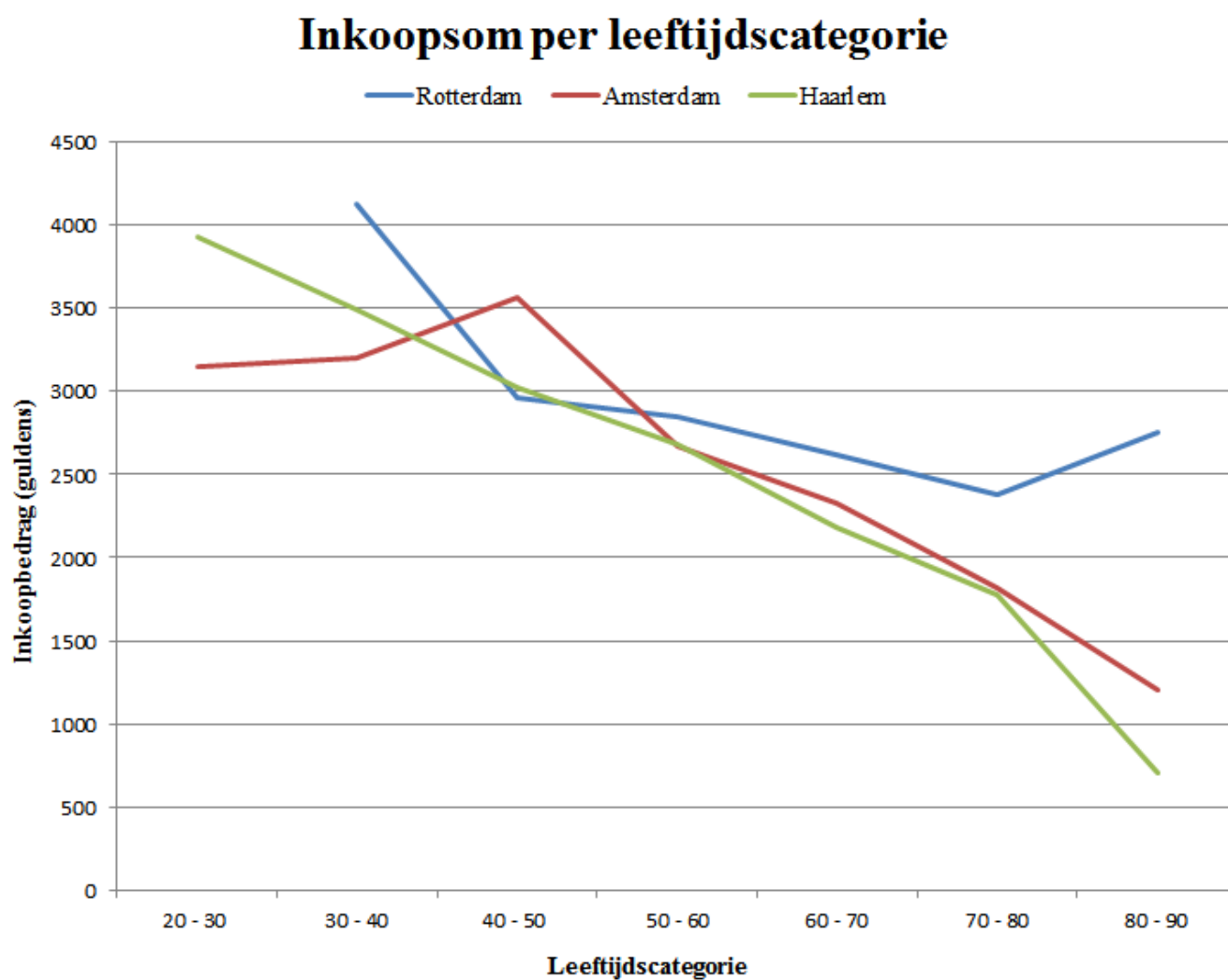
BIJLAGE 4. Het gemiddelde leeftijdsverschil tussen echtgenoten

	Gemiddeld leeftijdsverschil	Man oudste	Vrouw oudste	Geen verschil
Rotterdam	6,1	30	48	8
Amsterdam	8,56	30	25	5
Haarlem	6,04	40	43	13

BIJLAGE 5. Gemiddelde inkoopprijs per woning

	Gemiddelde inkoopprijs per woning (gulden)
Rotterdam	3738,67
Amsterdam	3344,3
Haarlem	3345,34

BIJLAGE 6. Inkoopsum per leeftijdscategorie

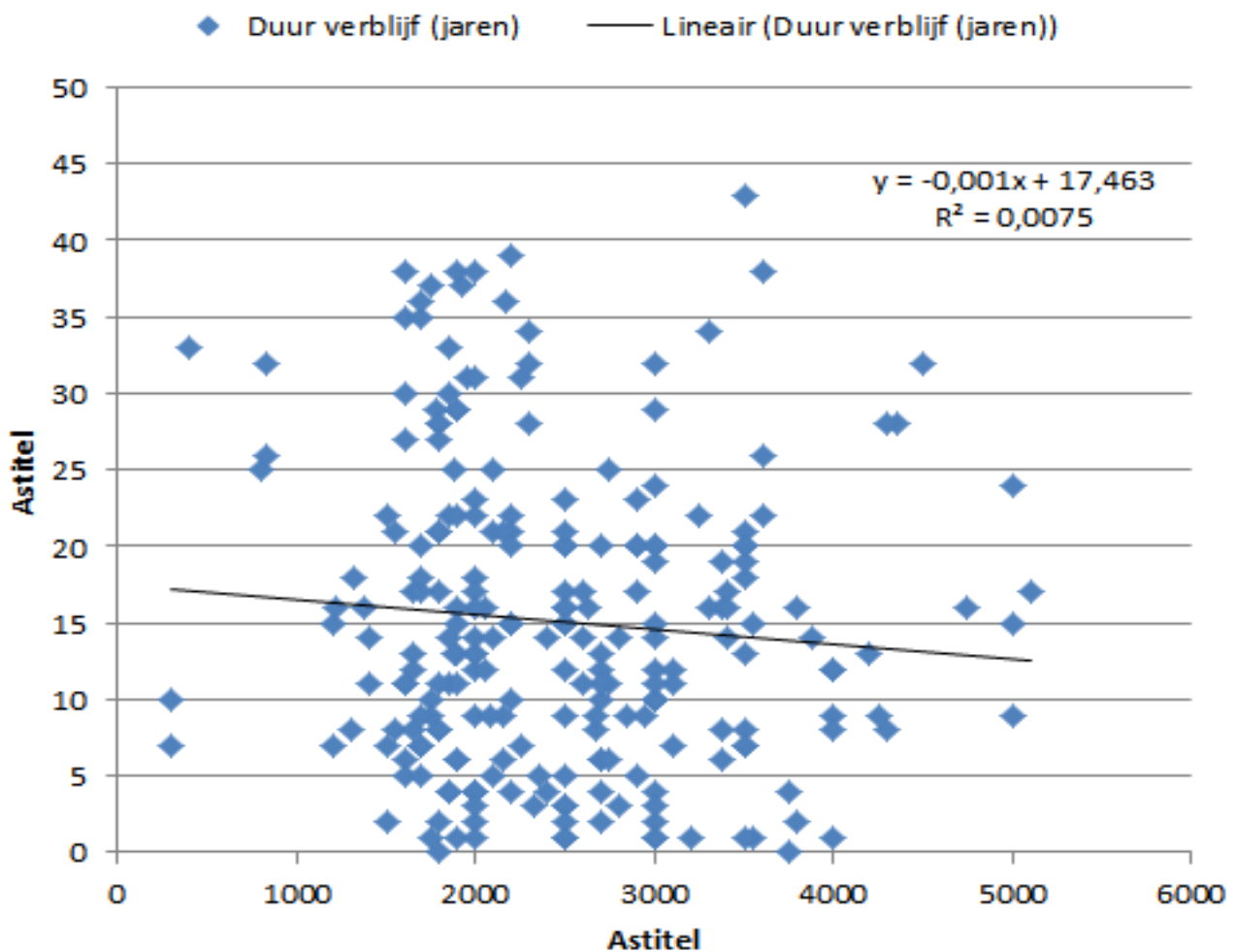
BIJLAGE 7. Verklaring van de correlatiecoëfficiënt (R^2)

R^2	Verklaarde variantie	Interpretatie kracht verband
< 0,1	< 10%	zeer zwak
0,1 - 0,25	10 - 25%	zwak
0,25 - 0,5	25 - 50%	matig
0,5 - 0,75	50 - 75%	sterk
0,75 - 0,9	75 - 90%	zeer sterk
> 0,9	> 90%	uitzonderlijk sterk

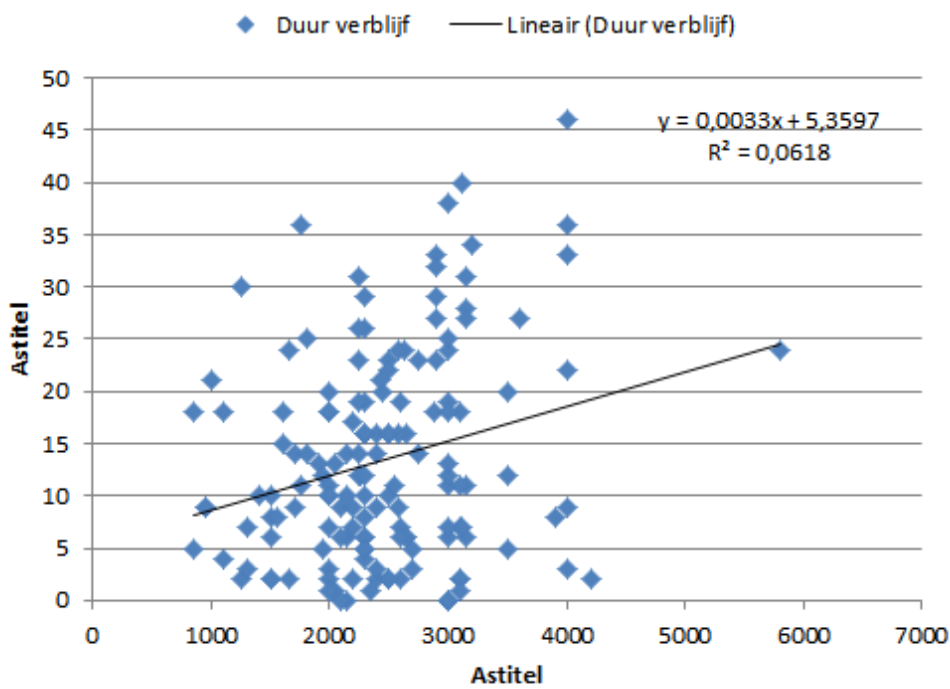
BRON: <http://www.let.leidenuniv.nl/history/RES/stat/html/les10.html>

BIJLAGE 8. Verband tussen de duur van het verblijf en de betaalde inkoopsum per persoon

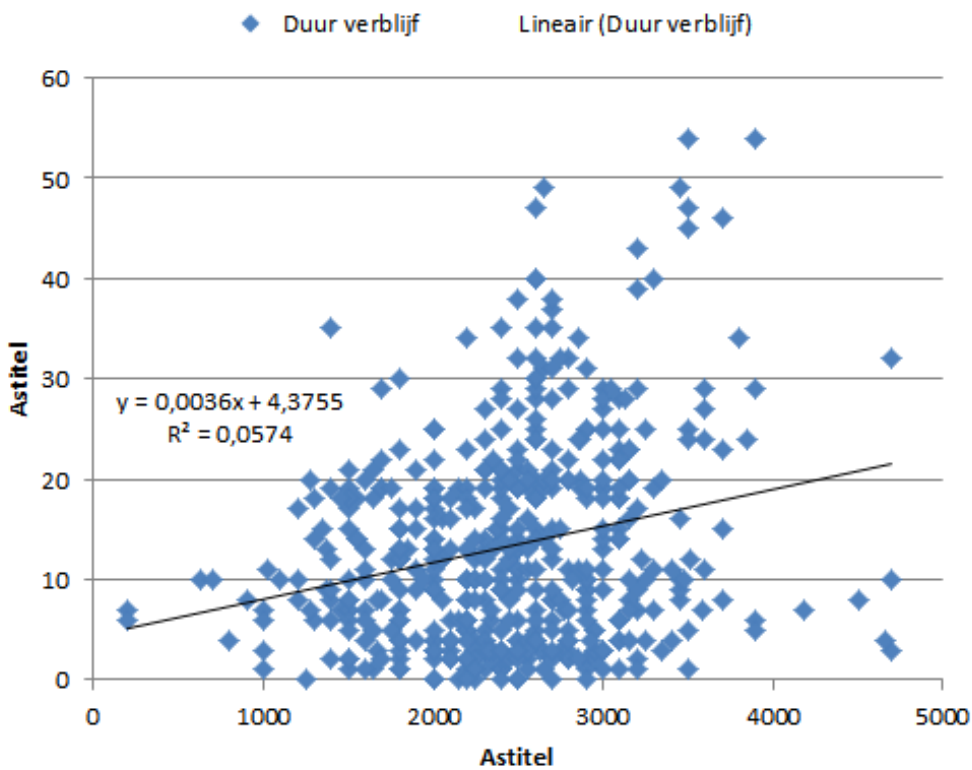
Verband tussen inkoopsum en verblijfsduur (Rotterdam)

Verband tussen inkoopsum en verblijfsduur (Amsterdam)

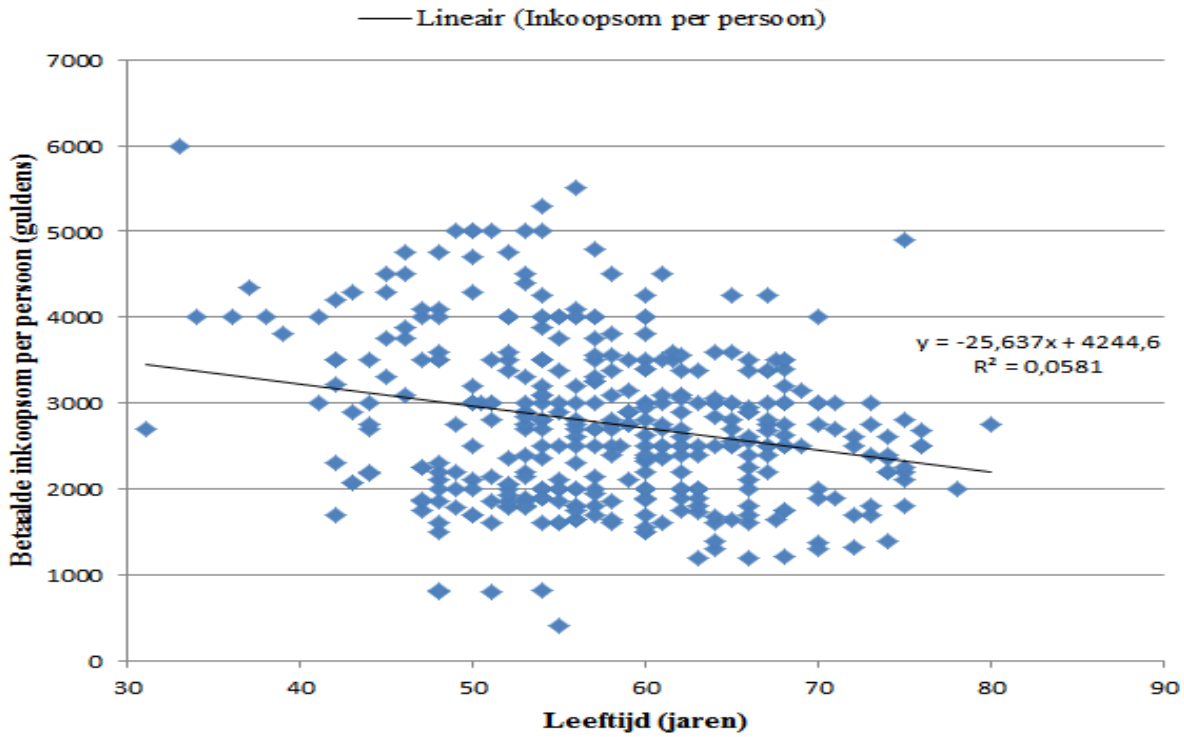

Verband tussen verblijfsduur en inkoopsum (Haarlem)

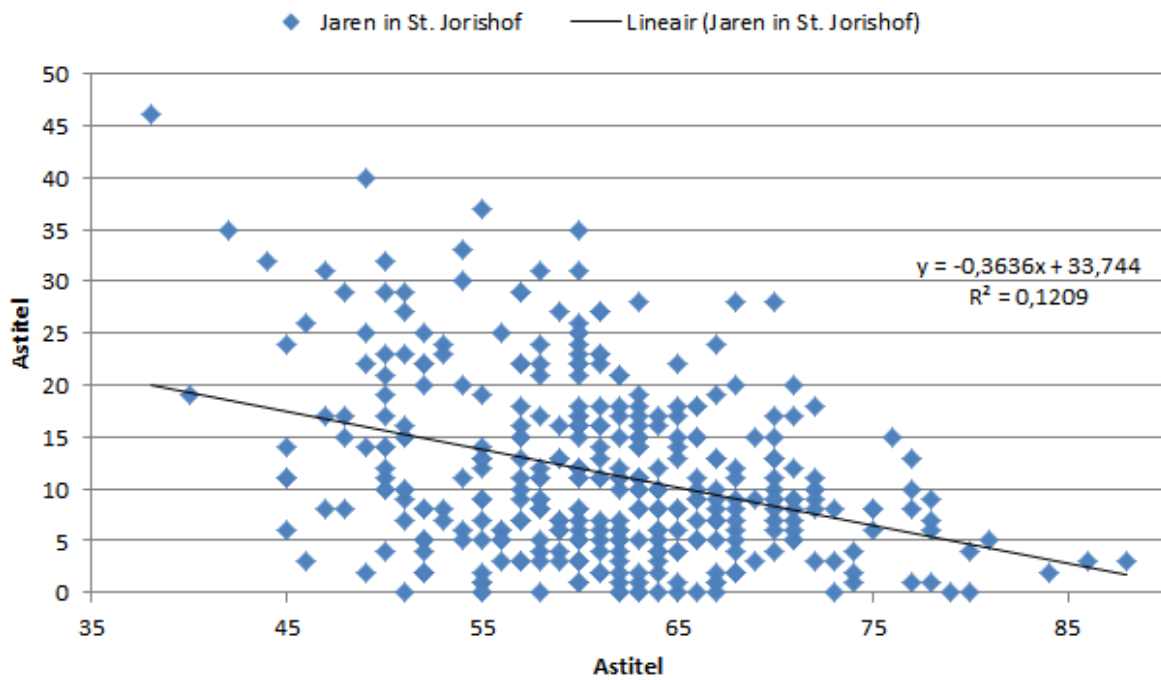

BIJLAGE 9. Verband tussen de leeftijd bij intreding en de verblijfsduur in jaren

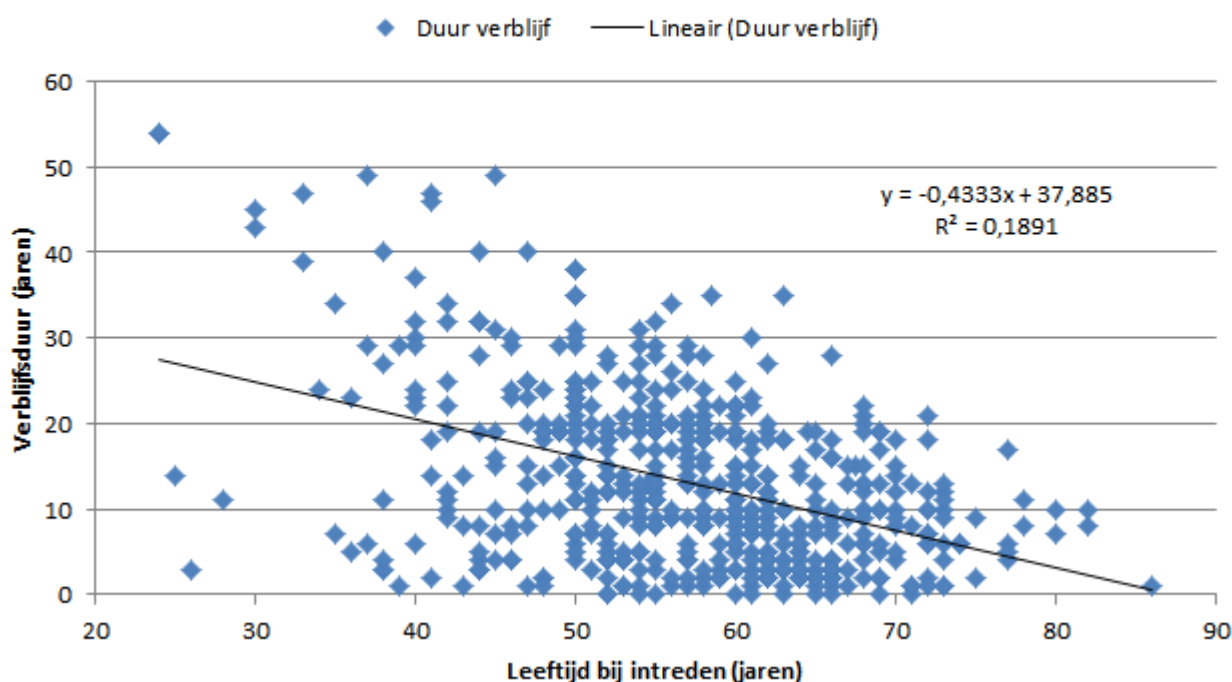
Verband tussen leeftijd bij intreding en de inkoopsum per persoon (Rotterdam)

Verband tussen leeftijd bij intreden en verblijfsduur (Amsterdam)

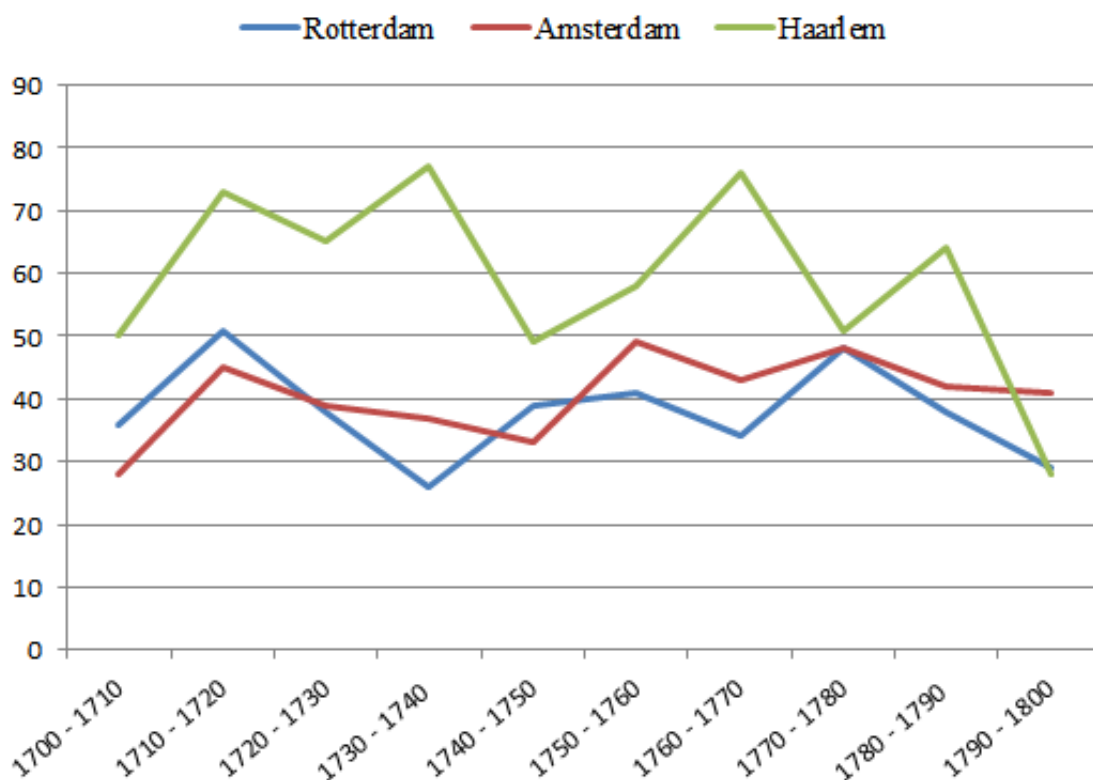

Verband tussen leeftijd bij binnenkomst en de verblijfsduur (Haarlem)

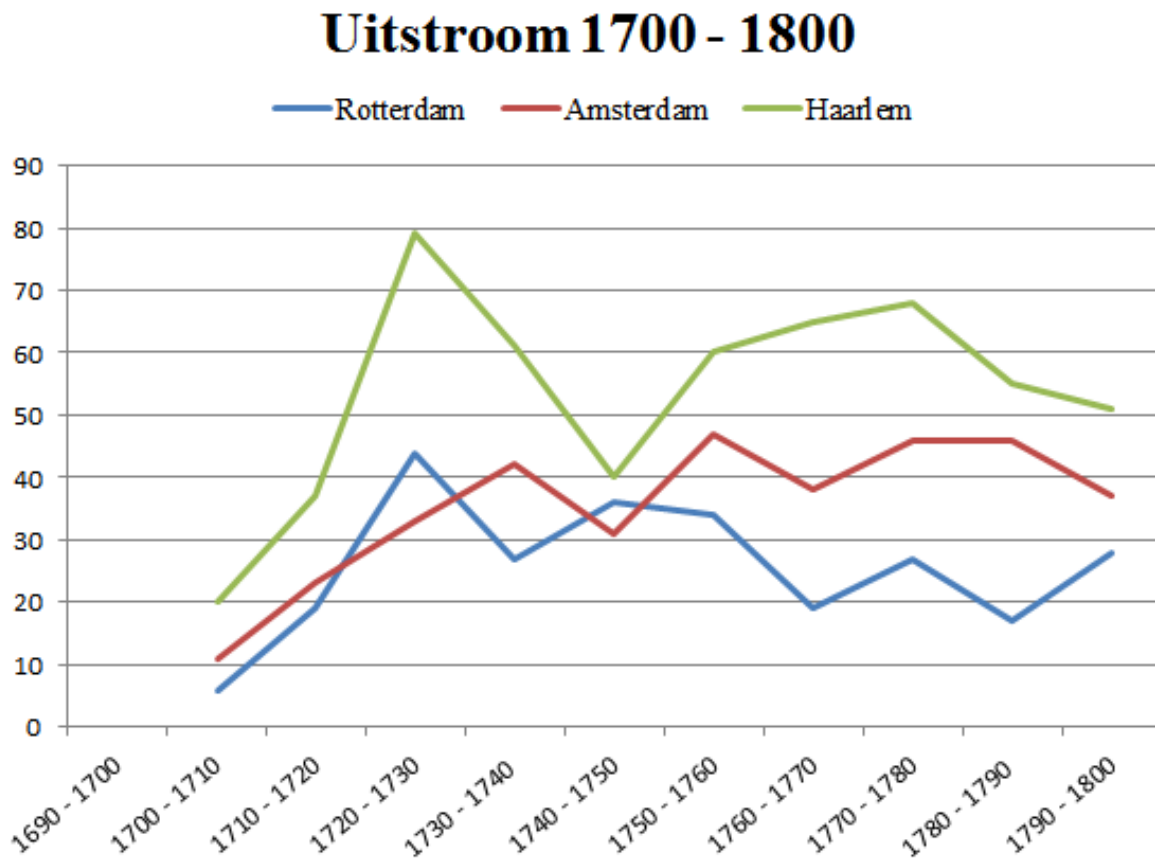

BIJLAGE 10. Instroom tussen 1700 en 1800

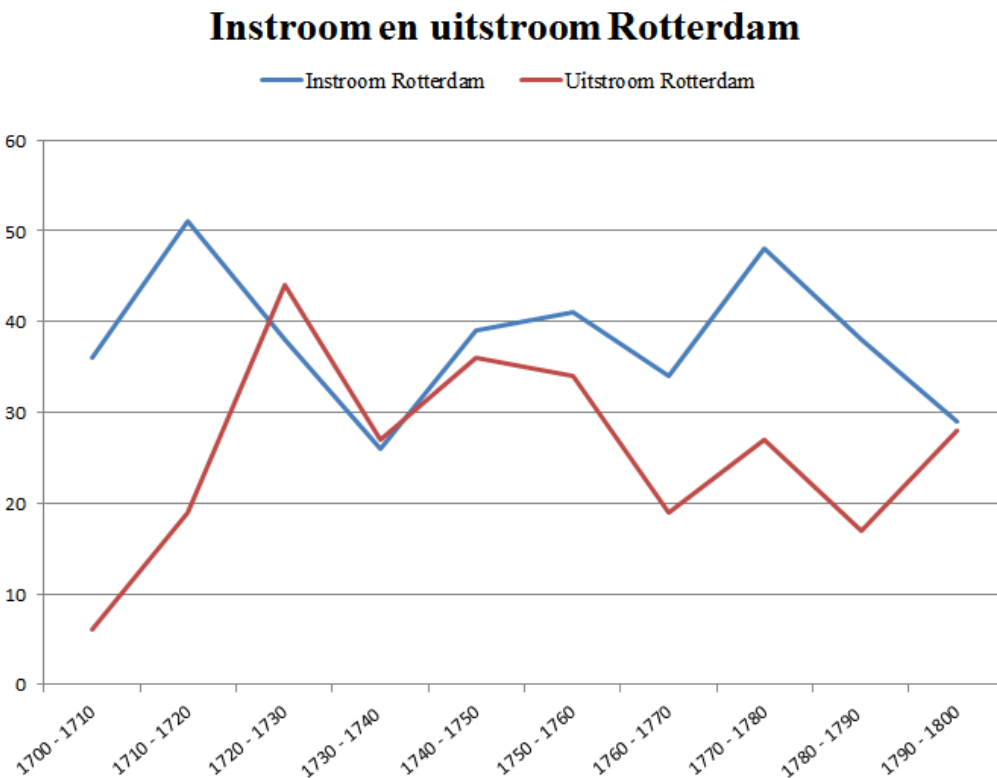
Instroom 1700 - 1800

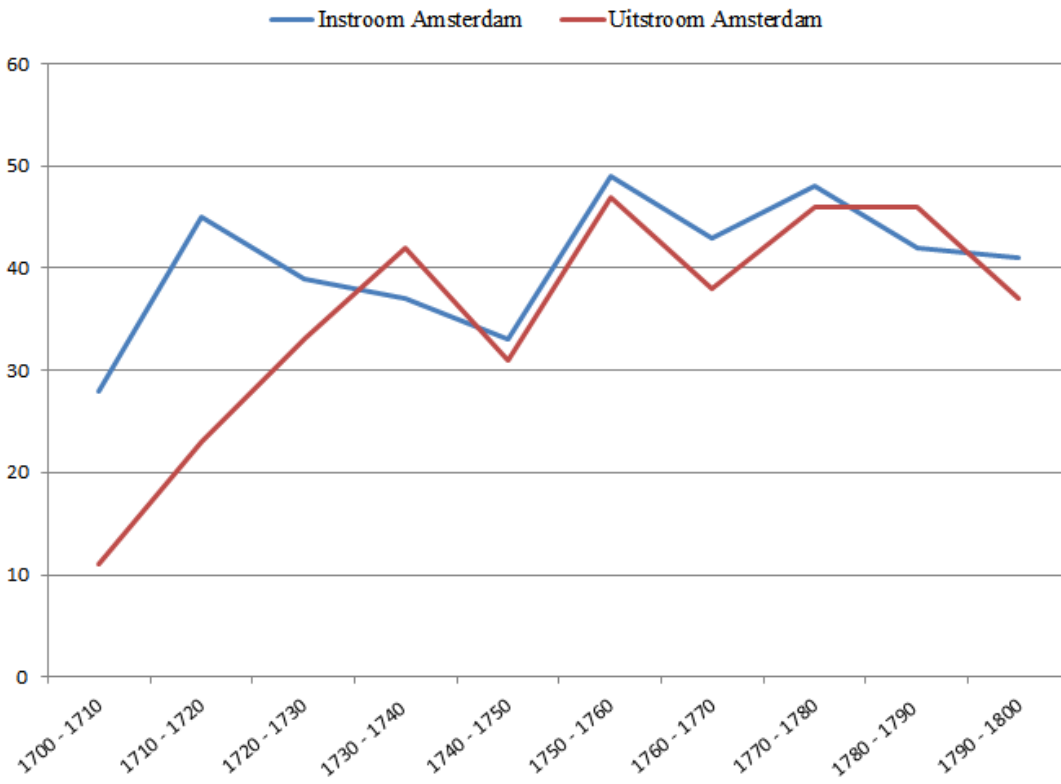
BIJLAGE 11. Uitstroom tussen 1700 en 1800

BIJLAGE 12. Instroom en uitstroom

Instroom en uitstroom Amsterdam

Instroom en uitstroom bewoners (Haarlem)

